

Vapaaehtoisen paluun käsikirja

huomioiden erityisesti haavoittuvat ryhmät

Euroopan unionin paluurahasto osallistuu hankkeen rahoittamiseen, mutta yksin kirjoittaja on vastuussa julkaisussa esitetyistä näkemyksistä ja komissio ei vastaa tietojen perusteella tehdyistä päätelmistä.

TIIVISTELMÄ

Suomessa ei ole aikaisemmin lähestytty kysymystä vapaaehtoisesta paluumuutosta ihmisoikeutena, vaan yleensä kysymystä on käsitelty ainoastaan palauttamiskiellon kautta tai viranomaisnäkökulmasta liittyen pakollisen paluun pakkotoimenpiteisiin.

Työn tarkoituksena on ollut selvittää, mitkä ihmisoikeudet liittyvät vapaaehtoiseen paluuseen erityisesti haavoittuvien ryhmien kohdalla, ja missä määrin asiaa on jo tutkittu kansainvälisellä tasolla. Paluun määrittely on paikoitellen hankalaa, sillä se voi olla luonteeltaan vapaaehtoista, omaehtoista ja pakollista. Haavoittuvien ryhmien kohdalla tuodaan esiin ne erityistuen tarpeet, jotka viranomaisten olisi otettava huomioon suunniteltaessa paluuohjelmia.

Tämän raportin lähtökohtana on henkilön oikeus palata kotimaahansa, mikä ei aina ole itsestäänselvyys, sillä useat valtiot kieltäytyvät vastaanottamasta kansalaisiaan tai yksinkertaisesti kieltäytyvät tunnustamasta henkilöä kansalaisekseen. Tässä yhteydessä lähtömaan viranomaisten tehtävänä on tämän oikeuden toteutumisen tukeminen eli mahdollistaa henkilön paluu kotimaahan ottaen huomioon hänen mahdollinen haavoittuva asemansa ja siitä seuraava erityistuen tarve.

Käytännössä on ongelmallista erottaa toisistaan vapaaehtoinen ja pakollinen paluu. Oman lisänsä ongelmavyöhyteen tuovat palaajien erilaiset oleskelustatukset: Eurooppalaisten pakolaisjärjestöjen kattojärjestö (ECRE) on antanut suosituksen, että vapaaehtoinen paluu -termiä tulisi käyttää ainoastaan tilanteessa, missä henkilöllä on laillinen peruste oleskella maassa, mutta hän on tehnyt tietoisin päätöksen palata vapaaehtoisesti ja ilman ulkoista painostusta kotimaahansa.

Haavoittuvien ryhmien alttius syrjinnälle ja ihmisoikeusloukkauksille asettaa erityisvaatimuksia koko vapaaehtoisen paluun prosessille aina lähtömaan viranomaistoimista kotimaan uudelleenintegraation seurantaan. Haavoittuvien ryhmien määrittely on kontekstisidonnaista, mutta tässä tutkimuksessa ne on rajattu ihmiskaupan uhreihin, lapsiin, traumatisoituneisiin henkilöihin, naisiin, seksuaalivähemmistöihin, ikääntyneisiin, vammaisiin, HIV-positiivisiin ja AIDS-sairaisiin, sekä rasmin uhreihin että etnisiin vähemmistöihin.

Edellä mainittujen ryhmien erityistuentarpeet tulee ottaa huomioon suunniteltaessa paluuohjelmia, jotta paluun kotimaahan voi tapahtua turvallisesti ja ihmisarvoisesti. Perusedellytys itse paluun kestävyydelle on henkilön uudelleenintegroituminen kotimaahansa, mikä edellyttää erityyppisiä ja yksilöllisille tarpeille perustuvia tukitoimia paikanpäällä.

Paluuseen liittyvät suojeluvollisuudet, uudelleenintegraatiotuki yhdessä konfliktinjälkeisten jälleenrakennustoimenpiteiden ja kehityspoliittisten tavoitteiden kanssa luovat valtiolle erittäinkin haastavan toimintaympäristön. Palaaja siirtyy lähtö- ja paluuvaltioiden välisen viranomaisyhteistyön, kansainvälisten järjestöjen ja molempien maiden kansalaisjärjestöjen muodostamaan palveluverkoston, jonka pitäisi kyetä kannattelemaan henkilö kotimaassaan ihmisarvoisen elämän alkuun. Näin ollen vapaaehtoinen paluu ei ole lähtömaalle helppo tapa päästä eroon kansainvälisistä suojeluvollisuuksista.

Raportti on tarkoitettu eri alojen asiantuntijoille, jotka työssään joutuvat tekemisiin haavoittuvien ryhmien paluuseen liittyvien kysymysten ja valtion suojeluvollisuuksien kanssa. Raportissa ei tarkastella muiden maiden paluuohjelmia yksityiskohtaisesti, joskin raportin liitteenä on esimerkkinä Tanskan paluuohjelma, johon kuuluu uudelleenintegraatiotuki.

KÄYTETYT LYHENTEET

ECRE	European Council on Refugees and Exiles, Eurooppalaisten pakolaisjärjestöjen kattojärjestö
IOM	International Organization for Migration, Kansainvälinen siirtolaisjärjestö
IPPF	International Planned Parenthood Federation
PICUM	Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants
UNHCR	The UN Refugee Agency, YK:n pakolaisjärjestö
YK	United Nations, Yhdistyneet Kansakunnat

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO.....	1
2. TUTKIMUSMENETELMÄT	2
3. VAPAAEHTOISUUDEN MÄÄRITTELY.....	2
4. PAKOLLINEN PALUU.....	5
5. LÄHTÖMAAN VELVOLLISUUDET VAPAAEHTOISEN PALUUN SUHTEEN	6
5.1. VALMENTAVA PALUUOHJELMA	7
5.2. VIRANOMAISYHTEISTYÖ VAPAAEHTOISEN PALUUN OSALTA.....	9
5.3. PÄÄSY NEUVONTAPALVELUIHIN JA PÄÄTÖS PALUUSTA.....	11
5.4. OIKEUS PERHEEN YHTENÄISYYTEEN.....	12
5.5. PALUUMATKA.....	12
6. HAAVOITTUVAT RYHMÄT	13
6.1. IHMISKAUPAN UHRIT.....	15
6.2. LAPSET.....	17
6.3. TRAUMATISOITUNEET HENKILÖT	21
6.4. NAISET.....	22
6.5. SEKSUAALIVÄHEMMISTÖT.....	24
6.6. IKÄÄNTYNEET.....	26
6.7. VAMMAISET.....	27
6.8. HIV-POSITIIVISET JA AIDS-SAIRAAT.....	28
6.9. RASISMIN UHRIT JA ETNISET VÄHEMMISTÖT.....	30
7. SEURANTA JA UUELLEENINTEGRAATIO	31
8. JOHTOPÄÄTÖKSET	35
LIITE 1.	37
LÄHDELUETTELO	38

1. JOHDANTO

Kysymystä vapaaehtoisesta paluumuutosta ei ole aikaisemmin lähestytty ihmisoikeusnäkökulmasta, vaan yleensä kysymystä on käsitelty ainoastaan palauttamiskiellon kautta tai viranomaisnäkökulmasta liittyen pakollisen paluun pakkotoimenpiteisiin. Nyt kuitenkin Suomen viranomaiset ovat kehittämässä paluusuunnitelmia ja -ohjelmia, joten erityisesti haavoittuvien ryhmien paluuseen vaikuttavien tekijöiden ja taustojen selvittäminen on ensisijaisen tärkeää.

Tämän raportin lähtökohtana on henkilön oikeus palata kotimaahansa, mikä ei aina ole itsestäänselvyys, sillä useat valtiot vaikeuttavat tai jopa kieltäytyvät vastaanottamasta kansalaisiaan tai yksinkertaisesti kieltäytyvät tunnustamasta henkilöä kansalaisekseen. Tässä yhteydessä lähtömaan viranomaisten tehtävänä on tämän oikeuden toteutumisen tukeminen eli mahdollistaa henkilön paluu kotimaahan.

Tarkoituksena on ollut selvittää, mitkä ihmisoikeudet liittyvät vapaaehtoiseen paluuseen erityisesti haavoittuvien ryhmien kohdalla. Lisäksi pyrkimyksenä on ollut kartoittaa, missä määrin asiaa on jo tutkittu kansainvälisellä tasolla, mitkä tulokset ovat saatavilla ja välitettävissä suomalaisille asiantuntijatahoille. Aihetta on lähestytty raportissa kansainvälisten ihmisoikeusinstrumenttien näkökulmasta, joten kansallinen lainsäädäntö on pääpiirteissään jäänyt rajauksen ulkopuolelle.

Käytännössä on ongelmallista erottaa toisistaan vapaaehtoinen ja pakollinen paluu, johon luetaan kuuluvaksi myös omaehtoinen paluu. Oman lisänsä ongelmavyöhyteen tuovat palaajien erilaiset statukset: osa heistä ei ole enää oikeutettuja jäämään lähtömaahan suojelullisista syistä, osalla on ei-suojelullisiin syihin liittyviä maahanmuuttostatuksen muutoksia. Osa kuuluu täysin vakiintumattoman maahantulon piiriin hakematta mitään laillista oleskelustatusta.

Eurooppalaisten pakolaisjärjestöjen kattojärjestö (ECRE) on antanut suosituksen, että vapaaehtoinen paluu -termiä tulisi käyttää ainoastaan Geneven pakolaissopimuspakolaisten, määräaikaisen suojelustatuksen omaavien sekä niiden turvapaikkahakijoiden yhteydessä, jotka vapaaehtoisesti päättävät käyttää oikeuttaan palata kotimaahansa tai maahan, jossa ovat asuneet. Näin ollen paluu voidaan luokitella vapaaehtoiseksi ainoastaan, jos henkilöllä on laillinen peruste oleskella maassa, mutta hän on tehnyt tietoisin päätöksen palata vapaaehtoisesti ja ilman ulkoista painostusta kotimaahansa.

Raportissa ei ole käsitelty yksityiskohtaisesti pakollista paluuta tai siihen liittyviä käännytystoimia ja sen turvamekanismeja, vaikkakin ne ovat yksilön oikeusturvan kannalta äärimmäisen tärkeitä, sillä näillä teemoilla ei ole relevanssia vapaaehtoisesta paluusta. Näitä teemoja käsitellään ainoastaan vapaaehtoisesta paluusta käsitteen kirkastamiseksi.

Pyrkimyksenä on ollut tuottaa paluusuunnitelmien ja -ohjelmien sisällönkehittämiseen tarvittavaa tietoa ottaen huomioon erityisesti haavoittuvassa asemassa olevien palaajien erityistuen tarpeet. Vaikkakin haavoittuvien ryhmien määrittely on kontekstisidonnaista, on ne tässä tutkimuksessa rajattu ihmiskaupan uhreihin, lapsiin, traumatisoituneisiin henkilöihin, naisiin, seksuaalivähemmistöihin, ikääntyneisiin, vammaisiin, HIV-positiivisiin ja AIDS-sairaisiin, sekä rasismin uhreihin että etnisiin vähemmistöihin. Haavoittuvien ryhmien alttius syrjinnälle ja ihmisoikeusloukkauksille asettaa erityisvaatimuksia koko vapaaehtoisesta paluusta prosessille aina

lähtömaan viranomaistoimista kotimaan uudelleenintegraation seurantaan. Tästä syystä paluusuunnitelmien ja -ohjelmien tulisi pitää sisällään erityisiä tukitoimia, jotka mahdollistavat paluun kotimaahan kun paikalliset olosuhteet ovat parantuneet niin, että henkilö voi palata kotiinsa turvallisesti ja ihmisarvoisesti. Esimerkiksi alentunut vapaaehtoisen tahdonmuodostuksen kyky tai ilman huoltajaa olevan lapsen paluu kotimaahan asettavat erityishaasteita viranomaistoimille. Informaation kerääminen ja välittäminen kotimaan olosuhteista saa heidän kohdallaan erityisen painoarvon, sillä vaikka seudun yleinen ihmisoikeustilanne olisikin jo parantunut, saattavat näiden ryhmien edustajat marginalisoituneesta asemastaan johtuen olla turvattomia ja alttiita edelleen ihmisoikeusloukkauksille.

Perusedellytys paluun kestävyydelle on henkilön uudelleenintegraatio kotimaahan, joka edellyttää erityyppisiä ja yksilöllisille tarpeille perustuvia tukitoimia, joista osa voidaan niveltää jo alueella toimiviin kehitys- ja jälleenrakennusohjelmiin. Vapaaehtoinen paluu ei ole lähtömaalle helppo tapa päästä eroon kansainvälisistä suojeluvelvollisuuksista. Paluuseen liittyvät suojeluvelvollisuudet, uudelleenintegraatituki yhdessä konfliktinjälkeisten jälleenrakennustoimenpiteiden ja kehityspoliittisten tavoitteiden kanssa luovat valtiolle erittäin haastavan toimintaympäristön. Palaaja siirtyy lähtö- ja paluuvaltioiden välisen viranomaisyhteistyön, kansainvälisten järjestöjen ja molempien maiden kansalaisjärjestöjen muodostamaan palveluverkostoon, jonka pitäisi kyetä kannattelemaan henkilö kotimaassaan ihmisarvoisen elämän alkuun. Viranomaisyhteistyön tarkoituksena on muodostaa mekanismi, joka varmistaa paluun vapaaehtoisuuden, puolueettoman tiedon paluuolosuhteista ja tarpeellisten neuvontapalvelujen tarjoamisen ennen paluuta. Sen tulisi luoda raamit turvalliselle, ihmisarvoiselle ja pysyväälle paluulle. Viranomaisyhteistyön tulisi sisältää kaikki relevantit menetelmälliset varokeinot palaajan turvallisuuden takaamiseksi.

Raportti on tarkoitettu eri alojen asiantuntijoille, jotka työssään joutuvat tekemisiin haavoittuvien ryhmien paluuseen liittyvien kysymysten ja valtion suojeluvelvollisuuksien kanssa. Muiden maiden paluuohjelmia ei tarkastella yksityiskohtaisesti, joskin raportin liitteenä on esimerkkinä Tanskan paluuohjelma, johon kuuluu erityinen uudelleenintegraation tukiosuus.

Hanke on Ihmisoikeusliiton toteuttama ja Euroopan paluurahaston (RF) rahoittama. Euroopan paluurahasto on yksi neljästä SOLID-puiteohjelman rahastoista, joita Suomessa hallinnoi sisäasiainministeriö.

2. TUTKIMUSMENETELMÄT

Paluun vapaaehtoisuuden käsitteelle ei ole virallista määritelmää kansainvälisessä pakolaissopimuksessa ja myös haavoittuvien ryhmien määrittely on kontekstisidonnaista. Olen lähestynyt ongelmakenttää aiheeseen liittyvien kansainvälisten ihmisoikeussopimusten ja kansainvälisten järjestöjen kannanottojen, tieteellisten artikkelien, raporttien ja tutkielmien kautta.

3. VAPAAEHTOISUUDEN MÄÄRITTELY

YK:n yleismaailmallinen ihmisoikeusjulistus yhdessä muiden sitovien kansainvälisten ihmisoikeussopimusten kanssa turvaa sekä jokaisen oikeuden lähteä maasta että oikeuden palata

kotimaahansa. YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen artikla 13(2) ilmaisee asian seuraavasti: ”Jokaisella on oikeus lähteä maasta, myös omasta maastaan, ja palata maahansa”.¹ Saman asian toteaa myös Euroopan ihmisoikeussopimuksen neljäs lisäpöytäkirja² ja kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus artiklassa 12 sekä YK:n kaikkinaisen rotusyrjinnän poistamista koskeva yleissopimus.³

YK:n pakolaisjärjestön (UNHCR) peruskirja valtuuttaa pakolaisasiain päävaltuutetun etsimään pakolaiskysymykselle pysyvää ratkaisua ja hänen odotetaan auttavan hallituksia ja yksityisiä organisaatioita muun muassa tukemalla pakolaisten vapaaehtoista paluuta.⁴ Lisäksi valtiot ovat velvoitettuja vastaanottamaan kansalaisensa maahan, eikä heitä voida pakottaa toiseen maahan esimerkiksi riistämällä heidän kansalaisuuttaan.⁵

Kuten edellä on todettu, että paluun vapaaehtoisuuden käsitteelle ei ole virallista määritelmää kansainvälisessä pakolaissopimuksessa. UNHCR:n käsikirja vapaaehtoisesta paluusta kuvaa vapaaehtoisuuden ”sellaisten toimenpiteiden puuttumisena, jotka kannustavat pakolaista palaamaan, mutta myös sellaisten toimenpiteiden puuttumisena, jotka estäisivät häntä palaamasta, esimerkiksi väärän informaation antaminen tai valheellisten lupauksen antaminen avun jatkumisesta”.⁶ Käytäntö on osoittanut, että suurimman esteen vapaaehtoiselle paluulle aiheuttavat valtiot, jotka eivät syystä tai toisesta halua antaa kansalaisilleen oikeutta palata kotimaahansa.⁷

Eurooppalaisten pakolaisjärjestöjen kattojärjestö (ECRE) suosittaa, että vapaaehtoinen ja pakollinen paluu erotetaan selkeästi toisistaan, sillä käytännössä esiintyy vaikeuksia erottaa ne toisistaan. Oman lisänsä ongelmavyöhyteen tuovat palaajien erilaiset statukset: osa heistä ei ole enää oikeutettuja jämään lähtömaahan suojelullisista syistä, osalla on ei-suojelullisiin syihin liittyviä maahanmuuttostatusten muutoksia. Osa taas kuuluu täysin vakiintumattoman maahantulon piiriin hakematta mitään laillista oleskelustatusta. Näiden eri ryhmien ongelmat ja tarpeet ovat hyvinkin erityyppisiä ja tämä tulisi myös viranomaistoiminnassa ottaa huomioon.⁸

ECRE suosittaa, että termiä vapaaehtoinen paluu käytetään kuvaamaan Geneven pakolaissopimuspakolaisia tai henkilöitä, joilla on täydentävä tai määräaikainen suojelustatus, tai turvapaikanhakijoita, jotka vapaaehtoisesti päättävät käyttää oikeuttaan palata kotimaahansa tai maahan, jossa ovat asuneet.⁹

¹ Ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus, (1948).

² SopS 18-19/1990; HE 22/1990 vp. Artikla 2 ja 3.

³ Tämän yleissopimuksen 2 artiklassa lueteltujen perusvelvoitusten mukaisesti sopimusvaltiot sitoutuvat kieltämään ja lopettamaan rotusyrjinnän sen kaikissa muodoissa sekä takaamaan jokaiselle rotuun, ihonväriin tai kansalliseen tahi etniseen alkuperään katsomatta yhdenvertaisuuden lain edessä varsinkin seuraavien oikeuksien osalta:

2) oikeus lähteä maasta, myös omasta, sekä palata sinne.

⁴ Statute of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees, pykälä 1.1.

⁵ UNHCR Handbook on Voluntary Repatriation, 1996, kappale 2.1.

⁶ Ibid., kappale 2.3.

⁷ ECRE Information Note, 2009, pp. 20-21.

⁸ ECRE's Position on Return, 2003, p. 3.

⁹ ECRE määrittelee paluun prosessina, jolla henkilö palaa kotimaahansa, kauttakulkumaahan tai muuhun kolmanteen maahan, jonne hän päättää vapaaehtoisesti palata ja jonne hän on hyväksytty. Valtion tulee saada palaajan eksplisiittinen hyväksyntä paluusta kolmanteen maahan. Tämän tulisi koskea myös paluuta kauttakulkumaahan. Erityishuomio on kiinnitettävä turvapaikanhakijoihin, joille ei ole myönnetty suojelua, koska riski on arvioitu vain suhteessa kotimaahan. Joten jos he palaavat, johonkin muuhun valtioon kuin omaansa, on varmistettava, että heidän ihmisoikeuksiaan kunnioitetaan siellä ja heillä on mahdollisuus integroitua yhteiskuntaan. ECRE Information Note, 2009, p. 9.

Paluu voidaan luokitella vapaaehtoisesti ainoastaan, jos seuraavat ehdot täyttyvät:

1. Henkilö, jolla on laillinen peruste oleskella kolmannessa valtiossa, on tehnyt tietoisin päätöksen ja vapaaehtoisesti suostunut palaamaan kotimaahansa tai maahan, jossa on asunut.
2. Henkilö on antanut aidon ja yksilöidyn suostumuksen ilman minkäänlaista painostusta. Jos suostumus on annettu tilanteessa, jossa valtio ei ole antanut tarpeellista suojelua tai on seurausta valtion asettamista sanktioista, ei paluuta voida pitää vapaaehtoisena.
3. Kaikkia laillisuusvaatimuksia ja menettelytapasuojakeinoja on kunnioitettu.

Paluu luokitellaan pakolliseksi seuraavissa tapauksissa:

1. Henkilöllä ei ole enää laillista perustetta jäädä maahan suojelullisiin syihin vedoten ja on siten edellytetty lain mukaan poistumaan maasta.¹⁰ Henkilö suostuu palaamaan kotimaahansa ennemmin kuin jää laittomasti maahan tai poistetaan pakkokeinoin maasta. Pakollisuus koskee myös henkilöitä, jotka eivät ole antaneet vapaaehtoista suostumusta paluulle, mutta joita on rohkaistu palaamaan joko kannusteilla tai sanktioilla. Näihin tapauksiin viitattaessa on käytetty omaehtoisen paluun termiä.¹¹
2. Pakkokeinoin toteutettu paluu viittaa lain mukaan pakolliseen paluuseen, johon henkilö ei ole antanut suostumustaan ja siitä syystä henkilö poistetaan maasta pakkokeinoin tai sanktioilla.¹²

Syrjimättömyyden periaatteen tulee koskea vapaaehtoisen paluun kaikkia vaiheita. Lisäksi kaikilla pakolaisilla tulisi olla tasavertainen pääsy informaatioon, jonka varassa he pystyvät tekemään yksilöidyn ja tietoisin päätöksen paluustaan.¹³ Yksilöity ja tietoinen päätös edellyttää, että jokaisen perheenjäsenen on ilmaistava henkilökohtainen halunsa palata kotimaahansa, eikä päätös saa perustua pelkästään niin kutsutun perheen pään tai yhteisön johtajan mielipiteeseen. Päätöksen paluusta täytyy olla vapaaehtoinen ja yksilöity perustuen yksilön vapaasti ilmaistuun toiveeseen.¹⁴

ECRE:stä poiketen Kansainvälinen siirtolaisjärjestö (IOM) käsittää vapaaehtoisuuden periaatteen täyttyvän, kun henkilö ei ole ainakaan erikseen ilmaissut vastustavansa paluuta tai maasta poistamista. IOM tarjoaa erityyppisiä palveluja kaikille maahanmuuttajille, mutta kaikki mahdolliset pakkotoimenpiteet liittyen pakolliseen paluuseen henkilön vastustaessa sitä kuuluvat valtion toimivallan piiriin ja sen viranomaisten toimeenpanovelvollisuuksiin.¹⁵ Avustettu vapaaehtoinen paluu viittaa vapaaehtoiseen paluuseen, jota IOM tukee logistisesti, taloudellisesti tai muilla tavoin.¹⁶ Käytännössä suurin osa vapaaehtoisen paluun ohjelmista EU:n alueella on IOM:n toimeenpanemia yhdessä kansallisten viranomaisten kanssa.¹⁷

¹⁰ Pakollinen paluu viittaa englanninkieliseen termiin mandatory return, jota suositellaan käytettävän forced return – termin sijasta, joka viittaa fyysisiin pakkokeinoihin, eikä kuvaa hyvin sitä, että joskus ihmiset suostuvat palaamaan ”vapaaehtoisesti”, vaikka ovatkin lain mukaan pakotettuja siihen.

¹¹ Ks. Sisäasiainministeriön julkaisu: Turvapaikanhakijan omaehtoinen paluu. Työryhmän ehdotukset turvapaikanhakijan omaehtoisen paluun järjestämiseksi Suomessa. 27/2003.

¹² ECRE’s Position on Return, 2003, p. 4.

¹³ ExCom Conclusions – Refugee Women and International Protection-No.39 (XXXVI) (1985) ja No. 64 (XLI) (1990).

¹⁴ ECRE’s Position on Return, 2003, p. 13. Erityistä huomiota tämän päätöksen vapaaehtoisuuteen on kiinnitettävä teini-ikäisten perheenjäsenten kohdalla, jotka ovat asuneet tai jopa syntyneet ulkomailla.

¹⁵ IOM Return Policy and Programmes. A Contribution to Combating Irregular Migration, 1997, pp. 2-3.

¹⁶ Ks. IOM Return Counselling Handbook – “Coping with Return”.

¹⁷ European Migration Network’s Return Migration, 2007, p. 22.

Ihmiskaupan uhrien auttamisen yhteydessä puhutaan usein tietoisesta suostumuksesta, joka on prosessi, jossa henkilö vapaasta tahdostaan vahvistaa halukkuutensa toimia tietyllä tavalla tai sallii tehtävän itselleen jotain tietäen kaikki päätöksensä kannalta relevantit seikat, mukaan lukien mahdolliset riskit ja vaihtoehdot. Esimerkiksi potilas voi antaa tietoisesta suostumuksensa liittyen lääketieteelliseen hoitoon sen jälkeen kun lääkäri on esittänyt kaikki hoitoon ja siitä kieltäytymiseen liittyvät riskit.¹⁸

4. PAKOLLINEN PALUU

Pakollisen paluun politiikan täytyy olla yhdenmukainen valtion kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden kanssa. Erityisen tärkeä tässä suhteessa on Geneven pakolaissopimuksen 33. artikla, joka suojaa henkilöä *refoulement*-menettelyltä eli valtiot eivät saa karkottaa tai palauttaa henkilöä takaisin alueelle, missä hän joutuisi vainotuksi.¹⁹ Valtio ei saa karkottaa tai palauttaa henkilöä millään keinoin alueille, missä hänen henkensä ja vapautensa tulisi uhatuksi rodun, uskonnon, kansallisuuden, tietyn sosiaalisen ryhmän jäsenyyden tai poliittisen mielipiteen vuoksi.²⁰ Lisäksi palauttamiskielto on johdettavissa Euroopan ihmisoikeussopimuksen 3. artiklasta, YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen 7. artiklasta sekä YK:n kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen vastaisen sopimuksen 3. artiklasta. Euroopan unionin perusoikeuskirjan 19(2) artikla kieltää myös kenenkään palauttamisen valtioon, jossa on korkea riski, että henkilö tulee saamaan kuolemantuomion, häntä tullaan kiduttamaan, kohtelevaan tai rankaisemaan epäinhimillisesti tai halventavasti.²¹ Lisäksi Euroopan unionin perusoikeuskirjan 18. artikla vahvistaa oikeuden turvapaikkaan.²²

Geneven pakolaissopimuksen palauttamiskiellon soveltamisala on suppeampi koskien ainoastaan siinä mainittuja suojeluperusteita, kun taas näiden muiden sopimusten soveltamisala on laajempi koskien myös muita suojeluperusteita. Pakolaissopimuksen palauttamiskielto ei ole myöskään ehdoton, kun taas muiden sopimusten on.

Erittäin haastava tilanne on niiden turvapaikanhakijoiden kohdalla, joille ei voida myöntää pakolaisasemaa eikä toissijaista suojelustatusta, mutta joita ei myöskään voida poistaa maasta erityisten syiden vuoksi vaarantamatta heidän *de facto* turvallisuuttaan.²³ Usein he löytävät

¹⁸ www.nolo.com (Konsultoitu 19.10.2009).

¹⁹ Palauttamiskiellolla on ehdottoman kansainvälisen tapaoikeuden status (*jus cogens*) eli se sitoo myös valtioita, jotka eivät ole allekirjoittaneet Geneven pakolaissopimusta, kuten suurin osa Aasian maista ei ole. Ks. Allain, 2001 ja van Selm, 2004, p. 3 yhdessä The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking, 2007, p. 69.

²⁰ Geneven pakolaissopimus, (1951).

²¹ Euroopan ihmisoikeussopimus (Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusoikeuksien suojaamiseksi, (1950), artikla 3, YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus, (1966), artikla 7, YK:n kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen vastainen yleissopimus, (1984) artikla 3. Euroopan unionin perusoikeuskirjan (2000) 19. artikla kieltää joukkokarkotukset ja henkilön palauttamisen, karkottamisen tai luovuttamisen sellaiseen maahan, jossa häntä vakavasti uhkaa kuolemanrangaistus, kidutus tai muu epäinhimillinen tai halventava rangaistus tai kohtelu.

²² Euroopan unionin perusoikeuskirjan 18. artikla vahvistaa turvapaikkaoikeuden Geneven pakolaissopimuksen ja vuoden 1967 pöytäkirjan mukaisesti.

²³ Ks. Tukholman ohjelma 2010-2014, pp. 27-28. EU:n palauttamista koskevan direktiivin soveltaminen alkaa joulukuussa 2010. Tavoitteena on luoda vuoteen 2012 mennessä yhteinen turvapaikkamenettely ja kansainvälistä suojelua saavien henkilöiden yhdenmukainen asema koko unionin alueella. Yllä mainittu tilanne koskee yleensä henkilöitä, jotka ovat joutuneet ei-valtiollisten toimijoiden vainoamiksi, vaikkakin juridisesti myös ei-valtiollisten

itsensä epävarmuuden tilasta vailla mahdollisuuksia toimeentuloon ja muihin perusoikeuksiin. Näiden henkilöiden kohdalla ECRE suosittaa, että asuttuaan yli 3 vuotta maassa heille tulisi myöntää jonkin tyyppinen laillinen ja pysyvämpi oleskeluoikeus.²⁴

ECRE ei kiistä valtioiden legitiimiä oikeutta palauttaa turvapaikanhakijoita, jotka ovat läpikäyneet asiallisen turvapaikkahakemusmenettelyn, eivätkä ole täyttäneet vaadittavia kriteereitä. EU:n paluudirektiivin 2008/115/EY ongelmana ovat kuitenkin jäsenmaiden tämänhetkiset turvapaikkajärjestelmien puutteet ja erilaiset turvapaikkakäytännöt, jotka luovat samankin lähtömaan kansalaisten kohdalla syrjiviä ja epäjohdonmukaisia käytäntöjä²⁵. Rärkeimpänä esimerkkinä Kreikka, missä ei erottella täysi-ikäisiä turvapaikanhakijoita alaikäisistä lapsista.²⁶

ECRE suosittaa, että myös henkilöitä, jotka ovat pakotettuja palaamaan, tulisi tukea valmentavan paluuhjelman kautta, vaikkakin kyseessä ei ole vapaaehtoinen paluu.²⁷ Nämä paluuhjelman tukitoimet voivat olla luonteeltaan joko positiivisia tai negatiivisia. Positiivisia tukitoimia voivat olla matkakustannuksien maksaminen, paluutuet, neuvontapalvelut, sopimukset passin leimaamattomuudesta jne. Negatiivisiin tukitoimiin kuuluvat esimerkiksi tiettyjen sosiaalisten tukien epääminen. Tästäkin huolimatta henkilöille, jotka ovat pakotettuja poistumaan maasta, on myönnettävä perussosiaalipalvelut niin kauan kuin he ovat maassa.²⁸

5. LÄHTÖMAAN VELVOLLISUUDET VAPAAEHTOISEN PALUUN SUHTEEN

Valtiollisilla pakolaisten vastaanotto-ohjelmilla tulisi olla kaksoisrooli. Ensinnäkin niiden pitäisi varmistaa mahdollisimman hyvin turvapaikanhakijan kotouttaminen ja kaikinainen yhteiskunnalliseen toimintaan osallistuminen pitäen silmällä sitä, että hänet hyväksytään pakolaiseksi tai että hän on oikeutettu muunlaiseen kansainväliseen suojeluun. Toisaalta ohjelmien tulisi valmistaa hakijaa palaamaan kotimaahansa, mikäli hänen turvapaikkahakemustaan ei hyväksytä tai olosuhteet hänen kotimaassaan muuttuvat siinä määrin, että hän haluaa vetää hakemuksensa pois käsittelystä. Näin ollen kotouttamisohjelmien tulisi myös valmistaa turvapaikanhakijoita paluun mahdollisuuteen.

Hyvän vastaanotto- ja kotouttamispolitiikan pitäisi sisältää ainakin perheenjäsenten jäljittämisen, koulutus- ja työllisyysohjelmia, pääsyn tarpeellisiin terveyden- ja sairaanhoidon palveluihin sekä sellaisia palveluja, jotka mahdollistavat harkitsemaan vapaaehtoista paluuta kotimaahan perustuen realistiseen informaatioon tästä vaihtoehdosta.²⁹ YK:n pakolaisjärjestö kuvaa

toimijoiden harjoittama vaino nimenomaisesti tunnustetaan suojelun perusteena, mutta käytännössä yhä esiintyy ongelmia. Ks. esim. UNHCR Standing Committee: Return of Persons Not in Need of International Protection, 1997, p. 3.

²⁴ ECRE Information Note, 2009, p. 7.

²⁵ Ibid., p. 4.

²⁶ Muutenkin PICUM arvostelee EU:n paluudirektiiviä siitä, että se asettaa maahantulonkontrollin lastenoikeuksien edelle. Report of PICUM's International Conference on Undocumented Children in Europe, 2009, p. 13. ECRE taas arvostelee paluudirektiiviä siitä, että se mahdollistaa jäsenmaan asettamaan aina viiden vuoden maahantulokiellon karkotetulle turvapaikanhakijalle ottamatta huomioon mahdollisia muutoksia lähtömaassa, jotka voivat pakottaa henkilön jättämään kotimaansa uudelleen. www.ecre.org. (Konsultoitu 25.6.2009).

²⁷ ECRE's Position on Return, 2003, p. 9.

²⁸ Ibid., p. 9.

²⁹ ECRE Information Note, 2009, p. 7.

vapaaehtoisen paluun tukitoimia seuraavasti: ”ne käytännön toimet, joiden voidaan nähdä auttavan pakolaisia palaamaan vapaaehtoisesti kotimaahan sitten kun olosuhteet sen sallivat”.³⁰

ECRE suosittaa, ettei vapaaehtoisen paluun tukitoimia otettaisi käyttöön vielä silloin, kun turvapaikkahakemus käsittely on kesken, vaan tukitoimet kohdennettaisiin ainoastaan rajattuihin ryhmiin, joilla on jo laillinen oikeus olla maassa.³¹ Vapaaehtoisen paluun tukitoimet tulee aloittaa vasta kun kotimaan olosuhteet mahdollistavat ”turvallisen ja ihmisarvoisen” paluun.³² ECRE:n näkemyksen mukaan fyysinen turvallisuus voidaan taata ainoastaan silloin, kun olosuhteet ovat muuttuneet niin, että ne syyt, jotka saivat henkilön pakenemaan ja etsimään turvapaikkaa, ovat poistuneet. Väkivalta ja pelko ovat väistyneet, ja ihmisoikeusjärjestelmä toimii, mukaan lukien riippumaton poliisi- ja oikeustoimi. Alueen fyysinen turvallisuus on parantunut niin, etteivät palaajat enää joudu fyysisten hyökkäysten kohteiksi. Maassa on toimiva oikeusjärjestys, joka takaa palaajan turvallisuuden ja syrjimättömyyden. Kattava oikeussuoja edellyttää sellaisen valtiollisen infrastruktuurin olemassaoloa, jossa on toimivat oikeudelliset instituutiot ja rakenteet, jotka pystyvät turvaavat perustavat kansalais-, poliittiset, taloudelliset ja sosiaaliset oikeudet. Lisäksi palaajien kohdalla on kiinnitettävä erityistä huomiota kansalaisuus-oikeuksiin, omistusoikeuksiin, rekisteröintiin, ja dokumentointiin. Lisäksi materiaaliseen turvallisuuteen kuuluu pääsy peruspalveluihin, kuten terveys- ja koulutuspalveluihin sekä uudelleenintegroitumisen tukipalveluihin.³³ Kriittisenä huomautuksena voidaan todeta edellä mainitun vaatimustason olevan niin korkea, että voi vain epäillä, että vain hyvin harva valtio täyttää nämä vaaditut kriteerit.

YK:n pakolaisjärjestö näkee vapaaehtoisen paluun pääasiassa valtioiden välisenä bilateraalisenä asiana, jossa sillä on pelkästään tukeva rooli. Lähtömaan viranomaisten tehtävänä on ylläpitää hyviä suhteita sekä lähtömaan että paluumaan kansalaisjärjestöihin sekä YK:n pakolaisjärjestöön vaihtaakseen hyviä käytäntöjä puolin ja toisin. Kuitenkin on aina muistettava, että tämän tyyppinen yhteistyö ei poista lähtömaan kansainvälistä suojeluvelvollisuutta.³⁴ Myös IOM hoitaa paluuseen liittyviä tehtäviä kansainvälisen yhteistyön hengessä, jossa vastuu jakaantuu lähtömaan, kauttakulkumaan ja paluumaan kesken. Paluuseen liittyvien kansalaisjärjestöjen suhteen sillä on koordinoiva rooli.³⁵

5.1. VALMENTAVA PALUOHJELMA

ECRE:n mukaan valmentavan paluuhjelman tulisi tukea vapaaehtoista paluuta rakentamalla luottamuksellinen ja motivoiva suhde niihin, jotka harkitsevat mahdollista paluuta kotimaahansa. Siitä tulisi puuttua yllyttävä, pakottava tai manipuloiva ote. Ohjelman täytyy perustua molemminpuoliselle luottamukselle ja sen täytyy olla pitkäjänteinen antaen mahdollisuuden henkilölle tutkia rauhassa mahdollisia vaihtoehtoja. Ohjelmaan tulisi kuulua vähintäänkin:³⁶

1. Viranomaisapu tarvittavien dokumenttien hankkimiseksi.

³⁰ UNHCR Handbook on Voluntary Repatriation, 1996, kappale 3.1.

³¹ ECRE’s Position on Return, 2003, p. 7.

³² UNHCR Handbook on Voluntary Repatriation, 1996, kappale 3.1.

³³ ECRE’s Position on Return, 2003, p. 8.

³⁴ Ibid., p. 21.

³⁵ IOM Return Policy and Programmes: A Contribution to Combating Irregular Migration, 1997, p. 6.

³⁶ ECRE’s Position on Return, 2003, p. 8.

2. Mahdollisuus käydä kotimaassa katsomassa nykyisiä olosuhteita ja oikeus palata vähintään vuoden aikana vapaaehtoisen paluun jälkeen. Tarvittavien dokumenttien hankkiminen mahdollisen paluun takaamiseksi.
3. Koulutusta ja kurssitusta ennen paluuta jollakin palaajalle hyödyllisellä alalla.
4. Perheenjäsenten jäljittäminen.

Valtion tulee tarjota paluuta suunnitteleville henkilöille yksilöityä tukea huomioiden heidän olosuhteensa ja tarpeensa. Tähän kuuluvat neuvottelut henkilön paluumaan viranomaisten kanssa, jotta palaajan turvallisuus kotimaassa voidaan taata. Erityistä huomiota on kiinnitettävä salassapitovelvollisuuteen, sillä käydyt neuvottelut paikallisten viranomaisten kanssa yksilöidyn palaajan asioista ovat myös turvallisuuskysymys mitä suurimmassa määrin.³⁷ Jos henkilö voi palata ainoastaan johonkin muuhun maahan kuin kotimaahansa, on valtion velvollisuus tutkia, onko tämä ylipäätään mahdollista ottaen huomioon palaajan turvallisuuden.

YK:n pakolaisjärjestön suositusten mukaisesti ”Ainoastaan tietoista päätöstä voidaan pitää vapaaehtoisena”.³⁸ Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että ainoastaan riittävä informaatio on edellytys takaamaan paluun vapaaehtoisuuden, koska se mahdollistaa siten yksilön todellisen myöntymisen. Myös henkilöt, jotka ovat pakotettuja palaamaan, ovat oikeutettuja tarpeelliseen informaatioon, jotta heidän paluutaan voidaan tukea.

Kerätyn informaation tulisi kattaa sekä palaajan henkilökohtainen että paluumaan tilanne. Näin pystytään päättelemään, ovatko olosuhteet paluumaassa turvallisen ja pysyvän paluun mahdollistavat, onko perus- ja ihmisoikeuksien turvaaminen maassa mahdollista, sekä mitkä mahdollisuudet ja oikeudet henkilöllä on jäädä nykyiseen oleskelumaahan. Tämän informaation on oltava puolueetonta, yksilöityä, todistusvoimaista ja avointa yleiselle arvioinnille.³⁹

Paluumaan olosuhteiden kartoittamiseksi on oltava tarkat ja tiukat riskianalysimekanismit. Tässä yhteydessä on mahdollista esimerkiksi järjestää tietojenkeruumatka kohdemaahan eri alueiden olosuhteiden sekä etnisten ja sosiaalisten suhteiden ja mahdollisten jännitteiden selvittämiseksi. Näin kerätyn informaation tulisi olla myös muiden valtioiden saatavilla. Myös eri kansalaisjärjestöjen tiedonkeruutyötä tulisi tukea. Ylipäätään tämän jaettavan informaation tulisi olla helposti saatavilla relevantille kohdeyleisölle, mieluiten heidän omalla äidinkielellään.⁴⁰

Informaation välittäminen tulisi aloittaa kohderyhmälle mahdollisimman aikaisessa vaiheessa, jotta yksilöillä on mahdollisuus punnita, valitsevatko he vapaaehtoisen paluun vai eivät tai myöntävätkö he pakolliseen paluuseen ja hyväksyvät tarvittavan ohjauksen tämän päätöksen tueksi. Tosin ECRE myös suosittaa, että vapaaehtoisen paluun tukitoimet kohdennettaisiin ainoastaan rajattuihin ryhmiin, joilla on jo laillinen oikeus olla maassa. Lisäksi olisi tuettava yhteyksiä kotimaan sukulaisiin ja ystäviin, jotka voivat tarjota ensikäden tietoa paikallisista olosuhteista. Myös pakolaiset, jotka ovat palanneet kotimaahansa tai käyneet tutustumassa

³⁷ ECRE’s Position on Return, 2003, p. 9.

³⁸ UNHCR *Handbook on Voluntary Repatriation*, 1996, kappale 4.2.

³⁹ ECRE’s Position on Return, 2003, p. 12.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 12.

kotimaansa tilanteeseen voivat tarjota arvokasta tietämystä paikallisista olosuhteista. Tämä tieto olisi kyettävä hyödyntämään mahdollisimman hyvin.⁴¹

5.2. VIRANOMAISYHTEISTYÖ VAPAAEHTOISEN PALUUN OSALTA

Kansainvälisellä yhteisöllä on pyrkimys etsiä pakolaiskysymykseen pysyvää ratkaisua. YK:n pakolaisjärjestön peruskirja edellyttääkin pakolaisasiain päävaltuutettua auttamaan hallituksia ja kansalaisjärjestöjä tässä tavoitteessa muun muassa tukemalla vapaaehtoista paluuta. Pysyvän paluun edellytyksenä on kansainvälinen yhteistyö solidaarisessa hengessä paluuvaltion viranomaisten kanssa. Kansainvälisellä yhteisöllä ja hallituksilla on velvollisuus tukea poliittisesti ja taloudellisesti pakolaisten kotimaita erityisesti konfliktin jälkeisissä oloissa, jotta pysyvä paluu mahdollistuu riittävän turvallisiin olosuhteisiin. Osa tätä kansainvälisen yhteisön velvollisuutta on valtion kehitysyhteistyörahoituksen takaaminen, joka puolestaan tukee myös palaajien uudelleenintegroitumista kotimaassaan. Kehitysyhteistyövaroja ei kuitenkaan tulisi ehdollistaa paluun hyväksymisen kanssa.⁴²

Kotimaahan ei kuitenkaan voi palata, jos valtio ei halua ottaa vastaan palaajaa tai ei yksinkertaisesti tunnusta tätä edes kansalaisekseen, mitä käytännössä tapahtuu, vaikka se onkin kansainvälisen oikeuden vastaista. Jos valtio ylipäätään lakkaa olemasta korvautuen uudella, ei uusi valtio voi kieltäytyä vastaanottamasta edeltävän valtion kansalaisia, jotka ovat asuneet alueella tai joilla on muunlainen kiinteä juridinen suhde edeltäjävaltioon.⁴³ On aika tavanomaista, että hallitus pyrkii kieltämään poliittisten vastustajiensa matkustusasiakirjojen uusimisen tai maahanpääsyn, jos nämä ovat asuneet pitkään ulkomailla. Kansalaisuudettomien ja pakolaisten suojelutarpeet ovat yhteneväiset, sillä molemmilta puuttuu oman valtion tarjoama suoja.⁴⁴

Useimmiten henkilön paluun estävät paikalliset, turvattomat olosuhteet. Lähtömaan viranomaisten on joka tapauksessa avattava dialogi palaajan kotimaan kanssa, jotta varmistetaan, onko kyseinen valtio on halukas ottamaan vastaan kyseisen henkilön ja millaisin ehdoin. Käytyjen neuvottelujen tarkoituksena on varmistaa, että kaikki tarpeelliset laillisuus- ja hallinnolliset edellytykset liittyen paluuseen ovat kunnossa. Nämä edellytykset saattavat liittyä kotimaan kansalaisuuden uudelleenmyöntämiseen, ulkomailla syntyneiden lasten kansalaistamiseen jne.

⁴¹ ECRE's Position on Return, 2003, pp. 12-13.

⁴² Ibid., pp. 10-11. Kansainvälinen oikeus turvaa yksilötasolla jokaisen oikeuden palata kotimaahansa ja valtiot ovat velvoitettuja vastaanottamaan kansalaisensa maahan, myös kansalaiset, jotka ovat laittomasti toisen valtion alueella. Lähtökohtaisesti kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneet eivät kuulu YK:n pakolaisjärjestön mandaatin alle ja se tarjoaakin apuaan näissä tapauksissa ainoastaan erityistilanteissa. YK:n pakolaisjärjestön mukaantulon edellytyksenä on, että toiminta sopii sen humanitaariseen mandaattiin suojella pakolaisia. Pääasiassa YK:n pakolaisjärjestö näkee vapaaehtoisen paluun valtioiden bilateraalisenä asiana ja sen oma rooli on ainoastaan tätä tukeva, sen mukaantulo on ennemminkin poikkeus kuin sääntö. Järjestö ei myöskään osallistu hankkeeseen, jonka parissa toimii jo toinen ja sopivampi kansainvälinen organisaatio. UNHCR Standing Committee: Return of Persons Not in Need of International Protection, 1997, pp. 2-3.

⁴³ Southwick, 2009, p. 16. Esim. joka neljäs vironvenäläinen on yhä vailla kansalaisuutta, jonka saaminen edellyttää kieli- ja kansalaisuuskokeen suorittamista. Helsingin Sanomat, Ulkomaat, 9.5.2009.

⁴⁴ Shiblak, 2009, p. 37. Euroopan neuvosto suosittaa kansalaisuudettomien ja tunnustettujen pakolaisten kansalaistamista, jotka asuvat maassa laillisesti tai jotka ovat historiallisesti asuneet pitkään alueella. Ks. European Convention on Nationality, 1997.

Edelleenkin on painotettava salassapitovelvollisuuden merkitystä, jotta palaaja ei joudu vaaraan kotimaassaan siitä syystä, että on hakenut turvapaikkaa Euroopasta.⁴⁵

Usein vapaaehtoisen palaajan kotimaa on erittäin halukas vastaanottamaan erityisesti ammattitaitoisia ja työkykyisiä pakolaisia, joiden panoksen paikalliselle kehitykselle tunnustavat niin lähtömaa kuin kansainvälinen yhteisökin. ECRE:n mielestä on kuitenkin hyvä, jos samoja vapaaehtoisen paluun suojamekanismeja sovelletaan myös heidän paluuhjelmassaan, jotta voidaan varmistua heidän paluunsa vapaaehtoisuudesta.⁴⁶

Kansainvälisen suojeluvastuun näkökulmasta on hyvä pitää mielessä, että sodanjälkeisessä tilanteessa kotiinpalaajilla voi olla hyvinkin erilainen tausta ja motiivit, sillä pakolaisten rinnalla kotiin palaavat myös sotilaat ja muut taisteluihin osallistuneet, ja tästä syystä kotimaan viranomaisten ja palaajan yhteisön vastaanotto voi vaihdella negatiivisesta positiiviseen riippuen täysin konfliktin luonteesta ja pakolaisten todellisista tai kuvitelluista poliittisista yhteyksistä.⁴⁷

Konfliktin jälkeisissä olosuhteissa maanomistus- ja omaisuuskysymysten⁴⁸ ratkaiseminen nousevat keskiöön mietittäessä paluun mahdollisuuksia ja olosuhteita. Näiden ristiriitojen ratkaisemiseksi tulisi paluumaassa olla institutionaalinen valmius, sillä muussa tapauksessa nämä erimielisyydet voivat helposti eskaloitua uudeksi konfliktiksi, koska eri etnisten tai poliittisten ryhmien välillä vallitsee jo aikaisempia jännitteitä. Ilman maanomistus- ja omaisuuskysymysten ratkaisua konfliktin perimmäiset syyt jäävät ratkaisematta ja yhteisöä kalvaa jatkuva epäoikeudenmukaisuuden tunne.⁴⁹

Omistussuhteiden selvittäminen koskee kaikkia onnistuneen paluun osatekijöitä: suojelua, lakia ja järjestystä, sovintoa ja rauhanrakentamista, elinkeinoelämän elpymistä ja paikallisten instituutioiden vahvistamista. Omistussuhteiden selvittämiseen on käytetty myös sitä perustetta, että kansainvälisen oikeuden käsite vapaaehtoisesta paluusta ei liity pelkästään kotimaahan, vaan myös kotipaikkakuntaan eli henkilöllä on oikeus palata alkuperäiselle kotiseudulle. Toinen usein käytetty perustelu on, että näin ihmisoikeusloukkauksien uhrin saavat asianmukaisen vahingonkorvauksen. Omaisuuden vahingonkorvausmenettelyn käyttäminen ihmisoikeusloukkauksien sovitteluun ei saa edellyttää sitä, että henkilön pitäisi palata konkreettisesti takaisin.⁵⁰

Palaaja siirtyy lähtö- ja paluuvaltioiden välisen viranomaisyhteistyön, kansainvälisten järjestöjen ja molempien maiden kansalaisjärjestöjen muodostamaan palveluverkostoon, jonka

⁴⁵ ECRE's Position on Return, 2003, p. 11.

⁴⁶ ECRE's Position on Return, 2003, pp. 16-17.

⁴⁷ Rogge ja Lippman, 2004, p. 4. Kotiseuduille palaavat myös entiset sotilaat ja pakolaiset. Yleensä konfliktin jälkeen alue on sosiaalisesti rikkinäinen ja taloudellisesti ongelmallinen ilman siviili toimeentulon mahdollisuuksia. Kaikki nämä tekijät ovat omiaan lisäämään seksuaalisen väkivallan todennäköisyyttä, erityisesti jos raiskaukset ovat olleet yleisiä ja laajalle levinneitä itse konfliktin aikana. Näissä olosuhteissa seksuaalisesta väkivallasta tulee ennemminkin normi kuin poikkeus. Erityisesti naiset ilman miespuolista sukulaista ovat avoimia seksuaaliselle väkivallalle, jolloin pelko kostotoimista vähenee. *Confronting Sexual Violence*, 2009, p. 8.

⁴⁸ Erityistä huomiota on kiinnitettävä naisten sekä naimisissa olevien että naimattomien omistus- ja maoikeuksiin, sillä he ovat useimmissa kehitysmaissa vastuussa perheen elannosta. CEDAW artiklat 15 ja 16 sekä The Women's Committee's General Recommendation No. 21 on equality in marriage and family relations. Frostell, 2006, pp. 9 ja 12.

⁴⁹ Rogge ja Lippman, 2004, p. 5.

⁵⁰ Williams, 2004, pp. 15 ja 16. YK:n erityisraportoiija Paulo Sérgio Pinheiro on huomauttanut, että vahingonkorvaukset, jotka liittyvät konfliktin aikaisiin karkotuksiin, ovat itsessään yksilöity oikeus. *Ibid.*

pitäisi kyetä kannattelemaan henkilö kotimaassaan ihmisarvoisen elämän alkuun. Viranomaisyhteistyön tarkoituksena on ensinnäkin muodostaa mekanismi, joka varmistaa paluun vapaaehtoisuuden, puolueettoman tiedon paluuolosuhteista ja tarpeellisten neuvontapalvelujen tarjoamisen ennen paluuta. Sen tulisi luoda raamit turvalliselle, ihmisarvoiselle ja pysyvälle paluulle. Viranomaisyhteistyön tulisi sisältää kaikki relevantit menetelmälliset varokeinot palaajan turvallisuuden takaamiseksi.⁵¹

Perheenyhdistäminen on ensimmäinen prioriteetti palaajien kohdalla heidän saapuessaan kotimaahansa ja tämä tavoite pitäisi pitää mielessä koko vapaaehtoisen paluun ohjelman keston ajan. Perheenyhdistämisessä ovat kaikki osapuolet niin lähtömaa, kotimaa kuin kansainväliset organisaatiotkin oleellisessa asemassa.⁵²

Kotimaan velvollisuuksiin kuuluu huolehtia, että palaajalle maksetaan lähtömaasta tulevat etuisuudet asianmukaisesti, kuten esim. eläkkeet, veronpalautukset, varojen siirrot jne. Samoin kotimaan velvollisuuksiin kuuluu ilmoittaa virallisesti palaajalle kaikista mahdollisesti hänen lailliseen statukseen vaikuttavista muutoksista, jotka ovat tapahtuneet maasta lähdön jälkeen. Tällaisia muutoksia ovat muun muassa lapsen syntymä, avioliitto, kuolemantapaus, adoptio, avioero jne.⁵³ Lisäksi kotimaan on valmistauduttava tarpeellisoin keinoin palaajien saapumiseen, mikä käytännössä tarkoittaa omaisuuden omistussuhteiden selvittämistä, omaisuuden palauttamismekanismeja sekä tarvittaessa omaisuuden kompensatiojärjestelyjä.⁵⁴

Viranomaisyhteistyösopimuksessa tulisi identifioida haavoittuvat ryhmät, joiden erityistarpeet on otettava huomioon paluun aikana sekä uudelleenintegraatioprosessissa. Tehty yhteistyösopimus ei saa evätä mahdollisuutta saada turvapaikka niiltä henkilöiltä, jotka eivät halua valita mahdollisuutta palata vapaaehtoisesti kotimaahansa. Kaikkien sopimusosapuolten on kunnioitettava tehtyä sopimusta ja sitouduttava siihen.⁵⁵ Mikäli paluusopimukseen perustuva paluu on johtanut minkäänlaisiin ihmisoikeusloukkauksiin tai *non-refoulement* -periaatteen loukkaamiseen, on paluusopimuksen toimeenpano lopetettava kunnes tällaiset riskit on eliminoitu.⁵⁶ Kansalaisjärjestöillä ja YK:n pakolaisjärjestön edustajilla tulee olla vapaa ja esteetön pääsy pakolaisten ja myös palaajien luokse.⁵⁷ Näiden järjestöjen konkreettinen osallistuminen paluuhjelmaan on tärkeää, eikä se missään tapauksessa saisi jäädä ainoastaan pelkäksi teoreettiseksi mahdollisuudeksi.⁵⁸

5.3. PÄÄSY NEUVONTAPALVELUIHIN JA PÄÄTÖS PALUUSTA

Kuten jo aiemmin todettiin, että paluupäätöksen tulee olla henkilökohtainen. Jokaisen perheenjäsenen on ilmaistava henkilökohtainen halunsa palata kotimaahansa, eikä päätös saa perustua pelkästään niin kutsutun perheen pään tai yhteisön johtajan mielipiteeseen. Päätöksen

⁵¹ ECRE's Position on Return, 2003, p. 11.

⁵² Ibid., p. 11.

⁵³ Ibid., pp. 18-19.

⁵⁴ Ibid., p. 19.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid., pp. 11-12.

⁵⁷ UNHCR *Handbook on Voluntary Repatriation*, 1996, kappale 4.1.

⁵⁸ ECRE's Position on Return, 2003, p. 13.

paluusta täytyy olla vapaaehtoinen ja yksilöity perustuen yksilön vapaasti ilmaistuun toiveeseen.⁵⁹ Näiden edellytysten täyttäminen voi olla äärimmäisen haastavaa esimerkiksi alaikäisten lasten, ihmiskaupan uhrien, lukutaidottomien äitien, jne. kohdalla.

Humanitaariset toimijat ovat painottaneet, että vapaaehtoisen paluun edellytyksenä on laajempi inhimillisen turvallisuuden käsite kuin pelkästään fyysisen turvallisuuden takaaminen ja väkivallan uhan puuttuminen. Palaajalla tulisi olla mahdollisuus tarkastella vapaaehtoista paluuta suhteessa itse paluuseen ja laajempaan uudelleenintegroitumiseen yhteiskuntaan. Hänellä tulisi olla myös vaihtoehtoisia mahdollisuuksia paluulle, mukaan lukien oikeus jäädä nykyiseen asuinpaikkaansa. Ennen kaikkia palaajalla tulee olla käytössään luotettavaa informaatiota kotimaansa nykyisistä olosuhteista, jotta hän pystyy arvioimaan mahdollista paluuta realistisesti.⁶⁰

Yksilöillä täytyy olla pääsy puolueettomaan ja maksuttomaan oikeusapuun ennen kuin he allekirjoittavat suostumuksensa osallistua vapaaehtoiseen paluuhjelmaan. Paikalla on myös oltava tulkki, mikäli siihen on tarvetta.⁶¹ Oikeus kansainväliseen suojeluun tulee taata myös vapaaehtoisen paluuhjelman puitteissa. Henkilöllä tulee olla mahdollisuus palata lähtömaahan, mikäli kotimaan olosuhteet edellyttävät sitä. Henkilöllä on myös täysi oikeus olla käyttämättä mahdollisuuttaan palata vapaaehtoisesti kotimaahansa. Osallistuminen vapaaehtoisen paluun ohjelmaan ei saa velvoittaa henkilöä palaamaan kotimaahansa, eikä se saa vaikuttaa turvapaikkahakemuksen käsittelyyn tai päätökseen kielteisesti.⁶² Lähtömaan velvollisuus on ainoastaan tukea ja mahdollistaa palaajan oikeutta palata kotimaahansa, mikäli hän on yksilöidysti ja vapaaehtoisesti ilmaissut halunsa siihen.

5.4. OIKEUS PERHEEN YHTENÄISYYTEEN

Paluuhjelmien tulee perustua perheen yhtenäisyyden periaatteelle, joka on osa turvallista ja ihmisarvoista vapaaehtoista paluuta.⁶³ Perheen suojeleminen on perustavanlainen ihmisoikeus, joka on suojattu YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen 16. artiklassa, YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen 23. artiklassa sekä Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8. artiklassa. Kun perhe päättää palata kotimaahansa, ei perheenjäseniä tule erottaa toisistaan ennen paluuta tai sen aikana. Sekä vapaaehtoisten että pakollisten paluuhjelmien ajoittamisessa on otettava huomioon erityisesti lasten koulutustarpeet, jotka eivät saa tarpeettomasti häiriintyä paluun ajoittamisesta.⁶⁴

5.5. PALUUMATKA

Fyysinen paluumatka tulisi tapahtua ihmisarvoa kunnioittavissa olosuhteissa. Palaajalle on varattava riittävästi aikaa valmistautua paluumatkalle, mutta samalla valtioiden tulee välttää tarpeetonta viivyttelyä. Palaajalle on tarjottava vaihtoehtoisia paluuaikoja, matkustusreittejä ja -välineitä sekä

⁵⁹ ECRE's Position on Return, 2003, p. 13.

⁶⁰ Santini, 2004, p. 54.

⁶¹ ECRE's Position on Return, 2003, p. 13.

⁶² Ibid., pp. 13-14.

⁶³ UNHCR *Handbook on Voluntary Repatriation*, 1996, kappale 2.4.

⁶⁴ ECRE's Position on Return, 2003, p. 13.

hänelle on kerrottava etukäteen kaikki oleellinen tieto liittyen paluumatkaan. Lähtömaan viranomaiset ovat vastuussa paluumatkalaisen turvallisuusjärjestelyistä, eikä tätä vastuuta voi siirtää muille organisaatioille, kuten esimerkiksi lentoyhtiöille. Myös palaajan omaisuutta on suojeltava tällä matkalla.⁶⁵ On tärkeää, että on olemassa keino, jolla varmistetaan, että palaajat ovat päässeet paluukohteeseen turvallisesti. Erityisen oleellista tämä on alueilla, joilla ei ole virallista rajavalvontaa.⁶⁶

Erityisesti haavoittuviin ryhmiin kuuluvat palaajat voivat tarvita erityisjärjestelyjä paluumatkalle. Lapsilla, naisilla, iäkkäillä, vammaisilla ja sairailta henkilöillä on erityistarpeita, jotka on otettava huomioon järjestettäessä paluumatkaa. Lasta ilman huoltajaa ei tulisi missään tapauksessa palauttaa, mikäli se ei todella ole lapsen etu. Jos lapsi palautetaan, on huolehdittava, että lasta on vastassa kotimaassa laillisena holhoojana toimiva perheenjäsen tai kasvatusvanhempi tai viranomaistaho. Henkilöillä, joilla on erityistarpeita, tulee olla mahdollisuus saada tarvitsemansa palvelut. Haavoittuvien ryhmien kohdalla tulee harkita saattajan käyttämistä paluumatkan aikana.⁶⁷

6. HAAVOITTUVAT RYHMÄT

Haavoittuvien ryhmien määrittely on kontekstisidonnainen ajasta ja tilanteesta riippuen, mutta pääsääntöisesti näihin ryhmiin kuuluvat ihmiset ovat alttiimpia syrjinnälle ja ihmisoikeusloukkauksille kuin yksilöt keskimääräisesti ja tästä syystä heidän oikeuksiensa toteutumiseen ja tarpeidensa tunnistamiseen on kiinnitettävä erityistä huomiota.

Syrjintä merkitsee menettelyä, jossa yksilö asetetaan huonompaan asemaan suhteessa toisiin hänen johonkin ihmisryhmään kuulumisensa tai muun vastaavan ominaisuutensa takia. Syrjintä heikentää syrjittyjen asemaa, eivätkä heidän oikeutensa toteudu yhtäläisesti verrattuna muihin. Kyseessä on laajempi käsite kuin pelkkä eriarvoisuus lain edessä. Siinä on kyse ihmisten välisiin eroihin perustuvasta ei-hyväksyttävästä erottelusta, joka estää yksilöiden ja eri ryhmien yhtäläisen oikeuden elää ja toimia ihmisyyhteisössä.⁶⁸ Haavoittuvasta asemastaan johtuen nämä ryhmät ovat suuremmissa riskissä marginalisoitua yhteiskunnasta ja päätöksenteosta yhteisössään, mikä suoraan vaikuttaa heidän elinolosuhteisiinsa ja asemaansa.⁶⁹ Haavoittuviksi ryhmiksi voidaan nähdä ihmiskaupan uhrit, naiset, lapset, rasismien uhrit, vammaiset, HIV-positiiviset/AIDS-sairaantuneet sekä seksuaalivähemmistöt.⁷⁰ Toisaalta kaikki turvapaikanhakijat ja pakolaiset ovat asemastaan johtuen erittäin haavoittuvaisia.⁷¹

Eurooppalaisten pakolaisjärjestöjen kattojärjestö ECRE kiinnittää erityistä huomiota ryhmiin, jotka ovat alttiita ulkoiselle painostukselle liittyen vapaaehtoiseen paluuseen. Heidän oikeutensa ja hyvinvointinsa täytyy toteutua, jotta vapaaehtoisen paluun ohjelmien ehto

⁶⁵ ECRE's Position on Return, 2003, p. 13.

⁶⁶ Ibid., p. 21.

⁶⁷ ECRE's Position on Return, 2003, p. 18.

⁶⁸ Ihmisoikeudet 2000-luvulla, 2002, p. 124.

⁶⁹ Bunch and Carrillo, 1991, p. 21.

⁷⁰ Ks. Reichert, 2006, pp. 77-89.

⁷¹ IOM Return Counselling Handbook – "Coping with Return", 2007, p. 36. Haavoittuvien ryhmien määrittelyn vaikeutta kuvaa hyvin esimerkki ilman huoltajaa olevista lapsista, jotka käytännössä saavat Euroopassa parempaa suojelua kuin lapset, jotka ovat saapuneet perheeseen, mutta kuuluvat vakiintumattoman maahantulon piiriin jääden kaikkien peruspalvelujen ulkopuolelle. Report of PICUM's International Conference on Undocumented Children in Europe, 2009, p. 31.

vapaaehtoisuudesta täytyy. Näihin ryhmiin kuuluvat lapset, kotimaassaan traumatisoituneet henkilöt, naiset, vanhukset, vammaiset ja vakavasti sairaat.⁷²

Erityistä huomiota on kiinnitettävä moniperustaiseen syrjintään haavoittuvien ryhmien kohdalla eli henkilö voi olla haavoittuva ja altis syrjinnälle useammalla kuin yhdellä perusteella, esimerkiksi useat naiset tulevat sukupuolensa lisäksi syrjityksi rodun, uskonnon, luokan, kansallisuuden, iän, sukupuolisen suuntautumisen tai poliittisen taustan johdosta.⁷³ Kun ryhmä joutuu epäsuotuisaan tai syrjittyyn asemaan verrattuna muihin ryhmiin on ihmisoikeusperiaatteiden mukaisesti tälle haavoittuvalle ihmisryhmälle tarjottava erityisapua ja –tukea.⁷⁴

Jotkut ihmisoikeusasiantuntijat eivät pidä haavoittuvien ryhmien muodostamasta erillisluokittelusta vedoten siihen, että ihmisoikeudet kuuluvat kaikille ja siitä syystä erillisryhmiin kuuluville henkilöille ei tulisi tarjota erityissuojaa, sillä vuoden 1993 Wienin ihmisoikeuksien maailmankonferenssin periaatteiden mukaisesti ihmisoikeudet ovat yleismaailmalliset, jakamattomat ja riippuvaiset toisistaan. Tämä tarkoittaa sitä, että ihmisoikeudet ovat samat ja yhtäläiset kaikille ihmisille, eikä yksi oikeus voi käytännössä toteutua ilman toista.⁷⁵ Teoriassa tämä voikin kuulostaa järkeenkäyvältä, mutta käytännössä tarvitaan positiivisia erityistoimenpiteitä haavoittuvien ryhmien oikeuksien turvaamiseksi sekä menneisyyden ja nykyisyyden vääryyksien korjaamiseksi tai muussa tapauksessa nämä ryhmät jäävät entistä avoimemmaksi syrjinnälle ja hyväksikäytölle. Juuri tätä ongelmaa silmällä pitäen ja jotta heidän jo lähtökohtaisesti heikompa asemaa voitaisiin parantaa ja siten edesauttaa tasa-arvon toteutumista on ihmisoikeusperiaatteisiin luotu kategoria haavoittuvista ryhmistä.⁷⁶

Haavoittuvien ryhmien edustajien kanssa työskenneltäessä on hyvä pitää lähtökohtana voimaannuttamisen periaatetta, eli henkilö nähdään yksilönä, jolla on käytössään paljon henkilökohtaisia voimavaroja ja keinoja ratkaista oman elämänsä ongelmia, eikä uhrina tai ongelmatapauksena, joka tarvitsee holhousa. Tästä näkökulmasta katsottuna auttajan tehtävänä onkin tukea ja rakentaa henkilön omanarvontuntoa ja itseluottamusta, jotta hän pystyy ottamaan vastuun omasta elämästään ja tekemään siihen vaikuttavia päätöksiä tietoisesti. Annettavan tuen avulla yksilön tulisi kyetä löytämään sisäiset voimavaransa ja selviytymiskeinonsa, joiden varassa hän kykenee tunnistamaan tarpeensa, tavoitteensa ja vahvuudet sekä pystyy löytämään ratkaisuja ongelmiinsa ja saavuttamaan asettamansa tavoitteet. Tätä ammatillista, suunta- ja päämäärähakuista tukisuhdetta ei saa sekoittaa ystävyyssuhteeseen, mikä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että se olisi vailla empatiaa, lämpöä tai aitoutta.⁷⁷

⁷² ECRE's Position on Return, 2003, pp. 17-18.

⁷³ Bunch and Carrillo, 1991, p. 15.

⁷⁴ Reichert, 2006, p. 81.

⁷⁵ Valtiolla on ensisijainen vastuu kaikkien ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojelemisesta, kunnioittamisesta ja edistämisestä poliittisista, taloudellisista tai sivistyksellisistä järjestelmistä riippumatta. Ihmisoikeuksia eri maissa ja eri tilanteissa tulee tarkastella kansainvälisen normiston pohjalta ja johdonmukaisesti. Artiklat 5-8, Vienna Declaration and Programme of Action, 1993.

⁷⁶ Reichert., p. 89.

⁷⁷ The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking, 2007, pp. 92-93.

6.1. IHMISKAUPAN UHRIT

Ihmiskaupan uhrin sekä henkilöt, jotka ovat vaarassa joutua ihmiskaupan uhreiksi, ovat haavoittuvassa asemassa monin eri tavoin, sillä usein he ovat jo aikaisemmin joutuneet erilaisten ihmisloukkauksien uhriksi. Erittäin vaikeaksi ilmiöksi ihmiskaupan tekee sen epäinhimillisyyden lisäksi sen kietoutuminen kansainväliseen organisoituneeseen rikollisuuteen. Tämä rikollisuusaspekti tuo mukanaan jokaiseen tapaukseen turvallisuusrisikin elementin, joka on huomioitava työskennellessä ihmiskaupan uhrien kanssa, sillä kostotoimenpiteitä tapahtuu ihmiskaupan vastaisessa toiminnassa.⁷⁸

YK:n ihmiskaupan vastaisen sopimuksen, joka tunnetaan yleisesti Palermon protokollana, mukaan seuraavien elementtien tulee täytyä, jotta tapaus täyttää ihmiskaupparikoksen tunnusmerkistön:

- aktiivisuus – henkilöiden aktiivinen värväys, kuljetus, siirtely, säilyttäminen tai vastaanottaminen;
- keinot – voimankäytöllä uhkaaminen tai muuntyyppinen pakottaminen, sieppaaminen, vallan väärinkäyttö tai haavoittuvan aseman hyödyntäminen, maksun tai hyödyn antaminen ja saaminen henkilön suostumuksen takaamiseksi tilanteessa, jossa henkilöllä on kontrolli toisen henkilön suhteen;
- tarkoitusperä – hyväksikäyttö kuten listattu protokollassa.

Näiden kaikkien kolmen tunnusmerkin on oltava olemassa, jotta tapaus täyttää ihmiskaupan määritelmän. Tapauksessa täytyy olla läsnä jokin yllä mainituista keinoista, joiden avulla on tarkoitus hyväksikäyttää henkilöä vähintäänkin prostituutioon, muuntyyppiseen seksuaaliseen hyväksikäyttöön, pakkotyöhön, orjuuteen tai orjuuden tapaisiin olosuhteisiin, tai elintenluovutukseen. Uhrin suostumuksella ei ole merkitystä, mikäli ihmiskaupan tunnusmerkistö täyttyy. Lapsella protokollassa tarkoitetaan jokaista alle 18-vuotiasta henkilöä.⁷⁹

Eettisenä lähtökohtana ihmiskaupan uhrien kanssa toimittaessa on do not harm –periaate. Kaiken tuen ja avun, joka tarjotaan ihmiskaupan uhrille, on perustuttava uhrin antamalle tietoiselle suostumukselle mukaan lukien vapaaehtoisen paluun tukitoimet. Kaiken kaikkiaan ihmiskaupan uhrille on kerrottava realistisesti saatavilla olevista vaihtoehdoista: sekä vapaaehtoisen paluun että turvapaikan- ja oleskeluluvan hakumahdollisuudesta sekä mahdollisuuksista saada ihmiskaupparikokseen syyllistyneet rikosoikeudelliseen vastuuseen ja korvaamaan aiheuttamansa

⁷⁸ The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking, 2007, pp. 2-3.

⁷⁹ Käytännössä voi olla vaikea erottaa ihmissalakuljetuksen ja ihmiskaupan uhrin toisistaan, sillä molemmissa esiintyy aktiivisuuselementti, mutta erona on se, että ihmissalakuljettajat eivät yleensä pyri toimimaan vastoin henkilön omaa tahtoa, eivätkä käytä tai uhkaile väkivallalla tai pyri petkuttamaan uhrin, kun taas nämä ominaisuudet ovat tyypillisiä ihmiskaupparikokselle. Ihmissalakuljettaja pyrkii yksinkertaisesti saamaan uhrinsa maksua vastaan laittomasti kansainvälisen rajan yli, jonka jälkeen uhri on vapaa, kun taas ihmiskaupassa uhri ei välttämättä ylitä valtioiden välistä rajaa tai teke sen jopa laillisesti, mutta on vastaavasti hyväksikäyttösuhteessa rikoksen tekijään, josta uhri ei pääse irti vakavien seurauksien pelosta. Ihmiskaupan uhri joutuu yleensä systemaattisen fyysisen, seksuaalisen ja psykologisen hyväksikäytön kohteeksi, tai häneltä viedään vapaus alistaen pitkiksi ajoiksi työskentelemään seksiteollisuudessa tai laittomilla työmarkkinoilla. YK:n ihmissalakuljetusprotokollan hengessä rikoksen kohteena on valtio, johon laitton maahantulo kohdistuu, ei henkilö, joka on salakuljetuksen kohteena. Ks. Ibid., pp. 20-23 ja Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organised Crime, 2000, p. 2.

vahingot. Uhria ei missään tapauksessa saa pakottaa tai painostaa ryhtymään todistajaksi ihmiskauppaan liittyvässä oikeusprosessissa.⁸⁰

Erityistä huomiota on kiinnitettävä ihmiskaupan uhrin yksityisyyden ja henkilöllisyyden suojelemiseen sekä siihen, että uhrilla on oikeus kieltäytyä ryhtymästä rikosoikeudellisiin toimenpiteisiin. Lisäksi ihmiskaupan uhrin tarvitsevat holistista apua, johon liittyy erityissuojelullisia toimenpiteitä ja palveluja liittyen fyysiseen ja psykososiaaliseen toipumiseen mukaan lukien asunto, juridinen neuvonta uhrin ymmärtämällä kielellä, lääketieteellinen ja psykologinen sekä tarvittava materiaallinen tuki, työllistymis-, koulutus- tai opiskelumahdollisuus. Näiden tukipalvelujen järjestämisessä on otettava huomioon uhrin ikä, sukupuoli ja erityistarpeet johtuen esimerkiksi siitä syystä, että hän on lapsi, joka tarvitsee erityistä huolenpitoa. Yleensä näiden palvelujen tuottamisesta huolehtivat kansalaisjärjestöt, jotka ovat erikoistuneet ihmiskaupan uhrin auttamiseen.⁸¹

Eri tutkimukset indikoivat, että lasten ja nuorten ihmiskauppa on lisääntymässä⁸², sillä raskas ruumiillinen orjatyö vaatii nuoruuden kestävyyttä ja seksiteollisuuden asiakkaat suosivat nuoria uhreja, sekä miehiä että naisia. Myös elintenluovutuksissa suositaan nuoria luovuttajia. Orjatyön lisäksi lapsia värvätään myös lapsisotilaiksi. Lapsia ja nuoria on myös helpompia käsitellä, manipuloida ja kontrolloida, jonka vuoksi he ovat helpompia saaliita ihmiskaupparikoksentehtäville. Yllä mainittu ei tarkoita sitä, etteivät aikuiset tai vanhemmat henkilöt voisi olla ihmiskaupan uhreja, joita käytetään esimerkiksi kerjäämiseen, pikkurikoksiin, kodinhoitoon ja ompelemiseen.⁸³

Ihmiskaupan luonteesta johtuen uhrin fyysisen turvallisuuden takaamiseen on kiinnitettävä erityistä huomiota. Lisäksi valtion suojeluvelvollisuutena on taata uhrille mahdollisuus jäädä maahan joko toistaiseksi tai pysyvästi ottaen huomioon humanitaariset ja inhimilliset syyt. Paluun uhrin kotimaahan tulisi aina olla luonteeltaan vapaaehtoinen, eikä paluumaan viranomaisilla ole oikeutta viivyttää tai hankaloittaa henkilön paluuta. Paluun voi pyytää vahvistamaan uhrin kansalaisuuden tai oleskeluoikeuden, mutta samalla se on velvoitettu myöntämään tarvittavat matkustusasiakirjat paluun mahdollistamiseksi, mikäli uhrilla ei itsellään sellaisia ole.⁸⁴ Ihmiskaupan yhteydessä valtioiden velvollisuus ei ole pelkästään suojella uhrin oikeuksia, vaan on myös suojeltava uhria ihmiskaupparikollisilta ja heidän mahdollisilta kostotoimenpiteiltään. Pakolaisuudesta kärsivät naiset ovat erityisen haavoittuvaisia joutumaan myös ihmiskaupan uhreiksi. Mutta on huomioitava, etteivät ihmiskaupan uhrin ole oikeutettuja pakolaisstatukseen, elleivät täytä pakolaisuuden kriteereitä.⁸⁵ Palermon protokollan tarkoituksena on lisätä ihmiskaupan

⁸⁰ The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking, 2007, pp. 72 and 79.

⁸¹ Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organised Crime, 2000, p. 3. Suomessa ihmiskaupan uhrin auttamisesta vastaa sisäasiainministeriö. Uhreille järjestetään Joutsenon ja Oulun vastaanotokeskusten koordinoimana erilaisia palveluja ja tukitoimia. Järjestöpuolella apua ihmiskaupan uhreille antavat mm. Rikosuhripäivystys ja Ensi- ja turvakotien liitto.

⁸² Joillakin alueilla HIV-tartuntojen määrä hipoo 40% ja yhä useammat kuolevat Aidsiin, jonka seurauksena yhä useammat lapset jäävät orvoiksi ollen haavoittuvaisempia joutumaan myös ihmiskaupan uhreiksi. The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking, 2007, p. 212.

⁸³ The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking, 2007, pp. 25-28.

⁸⁴ Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organised Crime, 2000, pp. 4-5. Henkilöpapereiden vieminen uhrilta on usein osa ihmiskauppaan liittyvää kontrolli- ja pelotemekanismia, mutta on muistettava, että myös suurin osa turvapaikanhakijoista on ilman henkilötodistusta tai matkustusasiakirjaa, vaikka eivät olekaan ihmiskaupan uhreja. Ibid., p. 29.

⁸⁵ Edwards, 2001, p. 34.

uhrien erityissuojelumahdollisuuksia, jotka eivät poista muita kansainvälisen oikeuden suojeluvaihtoehtoja mukaan lukien pakolaisoikeuden palautuskielto.⁸⁶

Paluu kotimaan yhteisöön ei aina ole paras mahdollinen vaihtoehto ihmiskaupan uhrille, sillä joissakin yhteisöissä voidaan uhriin kohdistaa sosiaalista eristämistä ja väkivallantekoa, koska hänen katsotaan häpäisseen perheensä ja yhteisönsä. Tilanne saattaa pahimmassa tapauksessa johtaa kunniaväkivaltaan. On annettava erityispainoarvo ihmiskaupan uhrin omilla toiveilla paluupaikkakunnan sijainnista kotimaassa.⁸⁷ Kaikissa paluuseen liittyvissä käytännönjärjestelyissä on noudatettava äärimmäistä ihmiskaupan uhrin yksityisyyden suojelemisen periaatetta, eikä paluumaan viranomaisille tule paljastaa uhrista muita kuin välttämättömiä tietoja tarvittavien dokumenttien ja palvelujen saamiseksi. Yhteistyökanavaa ulkomaanedustuston kanssa ei tule avata, mikäli ihmiskaupan uhri on ilmaissut halunsa hakea turvapaikkaa perustuen pelkoon palata kotimaahansa.⁸⁸

Kokonaisvaltaisen uudelleenintegraatio-ohjelman suunnittelu tulisi jättää tehtäväksi kotimaan vastaanottavalle avustusjärjestölle, joka tulee käytännössä olemaan vastuussa uudelleenintegraatiotuesta. Ihmiskaupan uhrille on tärkeä antaa mahdollisimman realistinen käsitys saatavilla olevista vaihtoehdoista ja mahdollisuuksista luomatta epärealistisia odotuksia, jotka saattavat vaarantaa henkilön todellisen uudelleen kotoutumisen yhteiskuntaan. Sen sijaan lähtömaa huolehtii ihmiskaupan uhrin paluumatkaan liittyvistä ja sen aikana tulevista kustannuksista. Käytäntö on osoittanut, että paluumatkatuki on parempi antaa konkreettisine palveluina ja tuotteina kuin käteisvaroina. On tärkeää myös varmistaa, että kotimaan avustusjärjestön edustaja on vastaanottamassa uhria, sillä on dokumentoitu tapauksia, joissa uhri on joutunut paluumatkalla ihmiskaupparikollisten käsiin uudelleen.⁸⁹ Lisäksi kansainvälisellä yhteisöllä on velvollisuus järjestää toimivia todistajansuojeluohjelmia, jotta ihmiskauppaan syyllistyneet rikolliset saataisiin mahdollisimman tehokkaasti oikeudelliseen vastuuseen.⁹⁰

6.2. LAPSET

Lapsen ihmisoikeudet ovat samantyyppisiä kuin aikuisen, mutta laajempia.⁹¹ Lapset tarvitsevat erityissuojelua johtuen heidän hauraasta kehitystilastaan, joka altistaa heidät helposti hyväksikäytölle ja laiminlyönnille. Heillä ei myöskään ole keinoja puolustaa itseään

⁸⁶ The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking, 2007, p. 7. Suomessa ihmiskauppa on laitonta ja siihen liittyvien rikosten tutkinnasta vastaavat poliisi ja rajatarkastusviranomaiset. Ihmiskaupan uhrille on 31.7.2006 alkaen voitu myöntää erityinen oleskelulupa. Käytännössä ihmiskaupan uhri voi saada oleskeluluvan Suomeen, jos hän toimii yhteistyössä viranomaisten kanssa. Ihmiskaupan uhrille myönnettävä oleskelulupa on lähtökohtaisesti tilapäinen B-lupa 6-12 kuukaudeksi, jonka edellytyksenä on viranomaisyhteistyö. Erityisen haavoittuvassa asemassa olevalle ihmiskaupan uhrille oleskelulupa voidaan myöntää jatkuvana A-lupana, mikä ei edellytä viranomaisyhteistyötä. Oleskelulupa ihmiskaupan uhreille, Maahanmuuttovirasto, 3/2008.

⁸⁷ The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking, 2007, pp. 55 and 65.

⁸⁸ Ibid., p. 64.

⁸⁹ Ibid., pp. 66 ja 79.

⁹⁰ Edwards, 2001, p. 34.

⁹¹ Ihmisoikeuksista poliittiset oikeudet ovat vain aikuisille kuuluvia. Lapsi ei kuitenkaan jää täysin osallistumisoikeuksien ulkopuolelle, sillä lapselle, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, on annettava mahdollisuus tulla kuulluksi häntä koskevissa oikeudellisissa ja hallinnollisissa toimitissa. Ihmisoikeudet 2000-luvulla, p. 661.

väärinkäytöksiä vastaan samalla tavalla kuin aikuisilla.⁹² YK:n yleissopimus lasten oikeuksista turvaa lapsen edun, syrjimättömyyden, toimeentulon ja kehityksen sekä osallisuuden häntä koskevaan päätöksentekoon. Usein lapsille iän perusteella kuuluvat oikeudet ylittävät sen suojan tason, joka heille kuuluu turvapaikanhakijana.⁹³ Lisäksi on huomioitava, että YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen 24 (3) artiklaan on nimenomaisesti kirjattu sääntö, jonka mukaan jokaisella lapsella on oikeus saada (jonkin valtion) kansalaisuus. Myös lapsen oikeuksien yleissopimuksen 7. artikla määrittelee lapsen kansalaistamista.

Syrjimättömyyden periaatteen tulee olla perustavana ohjesääntönä; pakolaislapselle kuuluvat kaikki samat koulutukseen, sivistykseen ja perustoimeentuloon liittyvät oikeudet kuin kenelle tahansa muulle lapselle, joka asuu kyseisen maan hallintoalueella. Lapsen etu on ensisijainen tavoite koskien kaikkia lapsia ilman erottelua. Lapsen etu ajaa kaikkien poliittisten ja taloudellisten näkökohtien yli ja päätöksentekijöiden on pidettävä ensisijaisesti lapsen kehitykselliset tarpeet mielessään.⁹⁴ Erilainen kohtelu on sallittua vain, jos sille on hyväksyttävä laillinen peruste ja se ei ole muutenkaan kohtuutonta. Valitettavan usein erityisesti ilman huoltajaa saapuneet lapset joutuvat lastensuojelun ja ulkomaalaishallinnon ristivetoon, kun pyritään määrittämään, kumpi painaa vaakakupissa enemmän, se että kyseessä on lapsi, vai se, että hän on ulkomaalainen. Vastaus on yksinkertainen: ensisijaisesti he ovat lapsia ja kaiken päätöksenteon keskiössä tulee olla heidän kaikinpuolinen hyvinvointinsa.⁹⁵

Oikeus elämään, henkiinjäämiseen ja kehittymiseen liittyy läheisesti monen muuhunkin oikeuteen ja periaatteeseen. Tavoitteena on luoda optimaaliset ulkoiset puitteet lapsen henkiinjäämiselle ja edellytykset hänen harmoniselle kehittymiselleen mahdollisimman täysimääräisesti.⁹⁶ Pakolaislapset ovat oikeutettuja kehitykselleen sopivaan opetukseen, vapaa-aikaan ja leikkiin.⁹⁷ Heillä on samat oikeudet perusopetukseen kuin paikallisilla lapsilla sekä kuntoutus- ja terveydenhoitopalveluihin, jotka ottavat huomioon heidän pakolaistaustansa. Lisäksi pakolaislapsella on oikeus saada lisäkoulutusta omalla äidinkielellään säilyttääkseen kulttuurisen identiteettinsä. Ylipäätään on tuettava lapsen fyysistä ja psyykkistä toipumista ja sosiaalista integroitumista.⁹⁸

Kaiken kaikkiaan lasta koskevaa päätöksentekoa on ohjattava lapsen etu, joka yksinkertaistaen kuvaa lapsen hyvinvointia. Koska jokainen tapaus on luonteeltaan erilainen, on mahdotonta antaa yleistä määritelmää lapsen edusta ja siitä syystä se onkin tutkittava tapauskohtaisesti ottaen huomioon jokaisen tapauksen ominaispiirteet tasapainottaen eri osatekijöitä. Ensisijaisena huolenaiheena tulee pitää kuitenkin lapsen fyysistä turvallisuutta, joka on

⁹² Reichert., p. 82.

⁹³ Ks. artikla 3, 2, 6, 12 ja 22(1) YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista. Lapsen oikeuksia koskeva yleissopimus on laajasti ratifioitu. Ainoastaan USA ja Somalia ovat jääneet sen ulkopuolelle. Tästäkin huolimatta sopimusta ei tunneta erityisen hyvin eikä sitä riittävästi noudateta. Useissa maissa lasta – erityisesti tyttöä – pidetään lähinnä perheen omistamana työvoimaresurssina, naima- tai seksikaupan tavarana. Hyvinvointivaltioissakin on vallalla asenteita, jotka pitävät lapsia ensisijaisesti koulutus-, sosiaali- ja terveydenhuoltojärjestelmien kuluryhminä. Ihmisoikeudet 2000-luvulla, 2002, p. 675.

⁹⁴ ECRE Information Note, 2009, p. 11.

⁹⁵ Meier ja Van Lidth de Jeude, 2008, p. 9. Käytännössä lapsen edun ensisijaisuus ei välttämättä aina toteudu, sillä julkinen valta etsii aina tasapainoa eri suuntiin tempovien intressien välillä. Lapsen oikeuksien erityinen lobbaus kuuluu ensisijaisesti Unicefille ja valtion sisällä toimiville lapsijärjestöille. Ihmisoikeudet 2000-luvulla, 2002, p. 662

⁹⁶ Ihmisoikeudet 2000-luvulla, 2002, p. 677.

⁹⁷ ECRE's Position on Return, 2003, p. 36.

⁹⁸ ECRE's Position on Refugee Children, 1996, 36-40.

perusedellytys turvatessa lapsen perustavanlaatuista ihmisoikeutta eli oikeutta elämään.⁹⁹ Näin ollen mahdollisuus joutua tilanteeseen, jossa lapsen turvallisuus on uhattuna esimerkiksi aseelliseen toimintaan rekrytoimisen tai ihmiskaupan uhriksi joutumisen seurauksena painavat vaakakupissa enemmän kuin mitkään muut tekijät.¹⁰⁰

Vanhemmilla on yhteinen velvollisuus lapsen kasvattamisesta ja kehityksestä. Tästä syystä perheen merkitys on oleellinen lapsen turvallisuudentunteelle ja sosialisatioprosessille, mitkä edellyttävät nopeaa perheenyhdistämistä, mikäli se ei uhkaa lapsen turvallisuutta, kehitystä tai hyvinvointia.¹⁰¹ Lapsella on oikeus tulla kuulluksi häntä koskevassa päätöksenteossa. Lasta, joka on kykenevä muodostamaan omia mielipiteitä häntä koskevissa asioissa, on kuultava, erityisesti hänen pakolaisstatusta koskevissa asioissa. Nämä mielipiteet on myös otettava huomioon suhteuttaen ne lapsen ikään ja kypsyytasoon.¹⁰²

YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista määrittää lapseksi jokaisen alle 18-vuotiaan henkilön.¹⁰³ Fysiologista iänmäärittelyä ei enää suositella siinäkään tapauksessa, että lapsen iästä on epäselvyyttä esimerkiksi matkustusasiakirjojen puuttumisesta johtuen¹⁰⁴. Valtion on osoitettava joustavuutta tilanteessa, jossa lapsi lähestyy täysi-ikäisyyttä ja epäselvissä tapauksissa asia on ratkaistava hakijan hyväksi.¹⁰⁵ Euroopan ihmisoikeustuomioistuimien on myös linjannut, ettei valtio voi palauttaa nuorta synnyinmaahansa, jos tämä on syyllistynyt rikoksiin, mikäli hän on asunut suurimman osan elämästään tässä valtiossa.¹⁰⁶

Lasten erityistarpeet, erityisesti yksinäisten ilman huoltajaa olevien lasten, on otettava tarkasti huomioon suhteessa vapaaehtoisen paluun ohjelmaan sekä kotimaan uudelleenintegroitumisprosessiin. Lapsen edun tulee aina ohjata lapsiin liittyvää paluuhjelmaa sekä lasta koskevaa päätöksentekoa.¹⁰⁷ UNHCR:n suositusten mukaisesti virallinen lapsen edun määrittely on tehtävä seuraavissa tapauksissa: 1. etsittäessä kestävä ratkaisua ilman huoltajaa saapuvan turvapaikanhakijalapsen tilanteeseen; 2. päätettäessä tilapäisistä hoitojärjestelyistä tässä tilanteessa; 3. päätettäessä mahdollisesta lapsen erottamisesta perheestään vastoin vanhempien suostumusta tilanteessa, missä on epäily, että lapsi altistuu hyväksikäytölle ja laiminlyönnille perheessä.¹⁰⁸

Myös kaikkia EU:n politiikkoja ohjaavat lapsen oikeudet eli periaate, jonka mukaan lapsen etu on ensisijainen kaikessa päätöksenteossa. Tämän mukaisesti huomiota on kiinnitettävä etenkin sellaisiin lapsiin, jotka ovat erityisen haavoittuvaisia eli vailla huoltajaa olevat alaikäiset ja

⁹⁹ "Jokaisella ihmisellä on synnynnäinen oikeus elämään. Tämä oikeus on suojattava lailla". "Jokaisella on oikeus vapautteen ja henkilökohtaiseen turvallisuuteen". KP-sopimuksen 6. ja 9. artikla.

¹⁰⁰ Ensisijaisesti on suojeltava oikeutta elämään ja taattava fyysinen turvallisuus. Lapsen mahdollinen joutuminen tilanteeseen, jossa hänen oikeutta elämään rikotaan esim. laittoman rekrytoimisen aseelliseen toimintaan tai ihmiskauppaan on estettävä. Children – Best Interest Determination Guidelines Information Sheet – June 2008. UNHCR.

¹⁰¹ Children – Best Interest Determination Guidelines Information Sheet – June 2008. UNHCR.

Myöskään lasta ei saa ottaa huostaan tai säilöön ainoastaan siitä syystä, että näin turvataan sosiaalisten oikeuksien toteutuminen erottaen hänet vanhemmistaan. Tämä ei voi olla lapsen edun mukaista. Ks. Report of PICUM's International Conference on Undocumented Children in Europe.

¹⁰² YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista, artikla 12.

¹⁰³ Ibid., artikla 1.

¹⁰⁴ Report of PICUM's International Conference on Undocumented Children in Europe, 2009, p. 7.

¹⁰⁵ ECRE's Position on Refugee Children, 1996, artikla 30.

¹⁰⁶ PICUM-Platform International Cooperation on Undocumented Migrants, 2008, p. 25.

¹⁰⁷ Artikla 3, YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista.

¹⁰⁸ Children – Best Interest Determination Guidelines Information Sheet – June 2008. UNHCR.

ihmiskaupan uhrit.¹⁰⁹ Ilman huoltajaa olevien lasten on saatava erityistä suojelua ja huolenpitoa, sillä ollessaan erotettuna vanhemmistaan ja yhteisöstään ovat he erittäin haavoittuvassa asemassa. Lapset, jotka saapuvat maahan yksin, mutta joilla on sukulaisia maassa, tulisi yhdistää perheeseen mahdollisimman pian. Sisaruksia, jotka saapuvat ilman huoltajaa, ei tulisi koskaan erottaa toisistaan. Ylipäätään lasta ilman holhoojaa ei tulisi koskaan palauttaa rajalta, ottaa säilöön rajalla tai alistaa maahantuloviranomaisten haastattelulle ilman holhoojaa ja oikeusavustajaa.¹¹⁰

Ilman huoltajaa olevalle lapselle on nimettävä holhooja, joka on vastuussa lapsesta biologisten vanhempien puuttuessa. Tämän holhoojan tehtävänä on varmistaa, että määriteltäessä lapsen statusta ja tulevaisuutta, otetaan huomioon lapsen etu. Lasta on kuunneltava ja hänen näkökulmansa on otettava huomioon tehtäessä päätöstä. Huoltajan, olipa hän sitten yksityishenkilö tai viranomaistaho, on asianmukaisesti koulutettava tehtävään ja ottamaan huomioon lapsen etninen, kulttuurinen, uskonnollinen ja kielellinen tausta. Lastensuojelullisen taustan lisäksi huoltajan tulisi olla perehtynyt myös ulkomaalaislakiin ja hänellä tulisi olla tietämys ja ymmärtämys lapsen kotimaan olosuhteista.¹¹¹ Säilöönotto ei voi koskaan olla lapsen edun mukaista vaarantaen hänen kehityksensä ja hyvinvointinsa.¹¹²

Lapsen sukulaisten etsimisessä on tehtävä yhteistyötä YK:n, kansalaisjärjestöjen ja erityisesti Kansainvälisen Punaisen Ristin kanssa, jolla on erityinen henkilötiedustelu- ja viestipalvelu konfliktitilanteen tai luonnon katastrofin yhteydessä kadonneiden perheenjäsenten löytämiseksi. Tiedustelut lapsen lähiomaisten löytämiseksi on tehtävä humanisti ja ripeästi kuunnellen ja informoiden lasta koko prosessin ajan.¹¹³ Euroopan unionin alueella perheenyhdistämistä säätelee direktiivi 2003/86/EY, joka yhdenmukaistaa lainsäädäntöä, joka koskee jäsenvaltiossa laillisesti oleskelevien kolmansien maiden kansalaisten oikeutta perheenyhdistämiseen.¹¹⁴

Maassa ilman huoltajaa olevan lapsen kohdalla vapaaehtoisuus ja päätösten lapsen edun mukaisuus on varmistettava kotimaassa olevalta lailliselta huoltajalta. Lisäksi on varmistettava, että kotimaassa lasta on vastassa joko oman perheen tai kasvattiperheen laillinen huoltaja tai lastensuojeluviranomainen, jotka voivat huolehtia lapsen välittömistä ja pitkäaikaisista tarpeista ja hoidosta. Tässä yhteydessä puolueettoman toimijan tulee arvioida perhetilanne ja sen kyky huolehtia lapsesta. Mikäli nämä ehdot eivät täyty, eikä lapsi ole oikeutettu turvapaikkaan, on hänelle suotava oleskeluoikeus muiden perusteiden nojalla. Lisäksi perheenyhdistämiseksi olisi tehtävä kaikki mahdollinen, jos joku perheenjäsenistä on jo saanut turvapaikan toisessa valtiossa.¹¹⁵

¹⁰⁹ Tukholman ohjelma 2009, p. 7.

¹¹⁰ ECRE's Position on Refugee Children, 1996, artikla 15.

¹¹¹ ECRE's Position on Refugee Children, 1996, artikla 16 ja 17.

¹¹² Ks. Report of PICUM's International Conference on Undocumented Children in Europe, jossa kritisoidaan myös sitä että yllättäen ilman huoltajaa toisesta EU-valtiosta saapuneiden lasten on vaikeampi saada suojelua kuin EU:n ulkopuolelta saapuneiden, p 29.

¹¹³ Ibid., 32. Lisäksi on olemassa esim. Refugees Unitedin anonymi internet-hakupalvelu kadonneiden perheenjäsenten yhdistämiseksi, jossa ei ole mukana kolmansia osapuolia, eikä tarvetta täyttää virallisia dokumentteja. Palvelu perustuu täysin rekisteröityneen henkilön itsensä antamiin tietoihin, kuten esim. lempinimiin, syntymämerkkeihin, kotiseutuun tai muuhun sellaiseen tietoon, joka on ainoastaan perheenjäsenten itsensä tiedossa. www.refunite.org.

¹¹⁴ Neuvoston direktiivi 2003/86/EY, annettu 22.9.2003, oikeudesta perheenyhdistämiseen. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003L0086:FI:NOT>. (Konsultoitu 8.11.2009). Tätä direktiiviä sovelletaan, kun perheenkokoajalla on jäsenvaltion vähintään yhdeksi vuodeksi myöntämä oleskelulupa. Direktiivi ei estä soveltamasta kansalliseen lainsäädäntöön mahdollisesti sisältyviä suotuisampia säännöksiä.

¹¹⁵ ECRE's Position on Refugee Children, 1996, 34.

Lapsen kotimatalla on oltava mukana henkilö, joka luovuttaa hänet edelleen kotimaan lailliselle huoltajalle. Lisäksi lapsen sopeutumista kotimaahan on tarkasti seurattava myös paluun jälkeen.¹¹⁶

Erityisen sensitiivinen ja monimutkainen asia on lapsen vapaaehtoinen paluu tilanteessa, jossa lapsi on joutunut ihmiskaupan uhriksi. Käytännössä paluu voi olla mahdollinen tässä tapauksessa ainoastaan, jos se on todella lapsen edun mukainen. Ihmiskaupan uhriksi joutuneen lapsen vapaaehtoista paluuta voidaan tukea ainoastaan siinä tapauksessa, että hän itse ilmaisee halunsa palata kotimaahan, ja tähän mielipiteeseen yhtyy myös hänen laillinen holhoojansa, eikä lapsen paluulle ole sen estäviä turvallisuusriskejä. Erityisen tarkkaan on selvitettävä, ettei lapsen oma perhe ole sekaantunut tai ollut osallinen jollain tavalla ihmiskaupan järjestämiseen, sillä paluu tällaiseen yhteisöön vaarantaa lapsen terveyden ja hyvinvoinnin monin eri tavoin.¹¹⁷ Lapsen selviäminen eli oikeus elämään on ensisijainen prioriteetti ja edellytys muiden ihmisoikeuksien toteutumiselle.¹¹⁸

6.3. TRAUMATISOITUNEET HENKILÖT

Henkilöiden, jotka ovat joutuneet muun muassa kidutuksen uhriksi ja traumatisoituneet tapahtuneesta on saatava asianmukaista hoitoa ja apua. Psykologisen avun tarkoituksena on auttaa uhria ylittämään kokemansa trauma. Psykologisena apuna voidaan tarjota erityyppisiä terapiamuotoja, joiden tarkoituksena on auttaa uhria käsittelemään kokemaansa. Tämä terapiatyö on luonteeltaan pitkäjänteistä, eikä kidutuksen uhri välttämättä koskaan pääse lopullisesti yli tapahtumista. Tästä syystä olisikin parempi puhua psykologisesta tuesta, jonka avulla uhrin on tarkoitus oppia elämään traumasta huolimatta ja sen kanssa.¹¹⁹ Traumatisoituminen on ihmisen luonnollinen reaktio epänormaaleihin tapahtumiin ja olosuhteisiin.

Kidutus on julkea ihmisarvon loukkaus, joka tuhoaa ihmisen omanarvontunnon lamaannuttaen ja tehden hänet kyvyttömäksi jatkamaan normaalia elämää jokapäiväisine askarineen. Kidutuksen uhrin ovat yleisen lääketieteellisen hoidon tarpeessa fyysisten ja psyykkisten vammojensa johdosta. Sosiaalisen tuen avulla puolestaan pyritään vähentämään uhrien marginalisoitumista muusta yhteiskunnasta. Tämän sosiaalisen tuen avulla on pyrkimys taata uhreille pääsy minimiperuspalveluihin mukaan lukien asunto, terveydenhoito ja koulutus.

Ihmiskaupan uhrin ovat käytännössä myös traumatisoituneita ja usein myös kidutuksen uhreja, sillä fyysinen ja psykologinen pakottaminen sekä hyväksikäyttö ovat osa manipulaatiotaktiikoita, joiden avulla uhrin pidetään tilanteensa panttivankeina. Psykologiset kontrollitekniikat pitävät sisällään pelottelua, uhkailua, valehtelua, emotionaalista manipulaatiota ja altistamista turvattomille, yllättäville ja kontrolloimattomille tapahtumille. Uhri pakotetaan

¹¹⁶ Katso erityisesti artikla 42, ECRE's Position on Refugee Children, 1996.

¹¹⁷ The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking, 2007, pp. 64, 65 ja 70. Tässä yhteydessä on hyvä viitata Valinnaiseen pöytäkirjaan lasten osallisuudesta aseellisiin selkkauksiin ja Valinnaiseen pöytäkirjaan lasten myynnistä, lapsiprostituutiosta ja lapsipornografiasta.

¹¹⁸ Committee on the Rights of the Child's General Comment no.6, 2005, p. 22.

¹¹⁹ UN Voluntary Fund for Victims of Torture, <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Pages/TortureFundAssistance.aspx> (Konsultoitu 17.7.2009). The Manual on Effective Investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishing eli Istanbulin protokolla vuodelta 1999 määrittää ensimmäistä kertaa kansainväliset normit kidutuksen dokumentoinnille ja sen seurauksille. Pyrkimyksenä on ollut luoda instrumentti, jonka avulla kidutusrikokset saadaan tuomioistuinten käsittelyyn.

äärimmäiseen selviytymistilaan, jolloin kuolemanmahdollisuus tehdään hänelle selväksi ja henkilö menettää henkilökohtaisen turvallisuuden kontrollin jääden ihmiskaupparikollisen armoille, jota seuraa kuluttava uuvutusvaihe, jolloin uhri joutuu yväksikäytön kohteeksi. Uhrin äärimmäinen kontrollointi ja eristäminen viimeistelevät riippuvaisuussuhteen.¹²⁰

Henkilöille, jotka ovat läpikäyneet kotimaassaan traumaattisia tapahtumia, ja joiden seurauksena he saattavat kärsiä psykologisista ongelmista, tulee tarjota erityisasiantuntijan neuvontapalveluja. Vapaaehtoisen paluuohjelman yhteydessä on arvioitava, onko kotimaassa saatavilla henkilön tarvitsemia sairaan- ja terveydenhoidon palveluja.¹²¹ Lisäksi on otettava huomioon myös uhrin mahdollinen haavoittuvuus, joka on saattanut alun perin olla syy jopa häneen kohdistettuihin ihmisoikeusloukkauksiin.¹²² Joka tapauksessa osa pakolaisista on aina kidutuksen uhreja. Tanskalaisen tutkimuksen mukaan jopa kolmasosa pakolaisista on kidutuksesta selvinneitä.¹²³

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on linjannut, että palauttaminen, joka keskeyttää henkilön elintärkeän lääketieteellisen hoidon, voi tietyissä olosuhteissa täyttää epäinhimillisen kohtelun tunnusmerkistön.¹²⁴ Paluuohjelmien yhteydessä on hyvä ottaa huomioon valtion velvollisuus yrittää saada oikeudenmukainen kompensatio ihmisoikeusloukkauksien uhreille ja saattaa rikkomusten tekijät vastuuseen teoistaan. Tässä suhteessa viranomaisten on työskenneltävä yhdessä paluumaan viranomaisten, alueellisten ja kansainvälisten organisaatioiden kanssa.¹²⁵ Kidutusrikosten yhteydessä se tarkoittaa riittävää korvausta ja mahdollisimman täydellistä kuntoutumista. Tutkimukset kuitenkin osoittavat, että suurin osa kidutusrikoksista jää rankaisematta ja tällä on vakavat seuraukset niin yksilöiden mielenterveydelle kuin koko yhteiskunnalle. Tässä yhteydessä toipuminen tarkoittaa varmuutta siitä, etteivät menneisyyden rikokset voi enää koskaan tapahtua uudelleen.¹²⁶

6.4. NAISSET

Valitettava tosiasia on, että valtaosassa yhteiskunnista naisten status nähdään alempiarvoisena verrattuna miesten vastaavaan ja näin ollen he altistuvat syrjinnälle, ihmisoikeusloukkauksille ja hyväksikäytölle muuta väestöä keskimääräistä helpommin. Naisten heikkoa yhteiskunnallista asemaa kuvastaa hyvin heidän taloudellinen tilanteensa, sillä naiset omistavat alle prosentin maailman omaisuudesta ja 10% maailman tuloista, mutta vastaavasti 70% maailman köyhistä on naisia.¹²⁷ Suuri joukko naisia kohtaa päivittäin väkivaltaa, syrjintää ja väheksyntää ainoastaan siitä syystä, että he ovat naisia.

¹²⁰ The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking, 2007, pp. 214-215.

¹²¹ ECRE's Position on Return, 2003, p. 17.

¹²² UN Voluntary Fund for Victims of Torture, <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Pages/TortureFundAssistance.aspx> (Konsultoitu 17.87.2009).

¹²³ Haagensen, 2007, p. 237.

¹²⁴ Eur. Ct. HR. *D. v. the United Kingdom* judgement of 2 May 1997 (Appl. No. 30240/90), *Bensaid v. the United Kingdom* judgement of 6 February 2001 (Appl. No. 44599/98).

¹²⁵ UN Voluntary Fund for Victims of Torture, <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Pages/TortureFundAssistance.aspx> (Konsultoitu 17.87.2009).

¹²⁶ Rauchfuss, 2008, pp. 40 ja 48.

¹²⁷ <http://www.womankind.org.uk>. (Konsultoitu 8.11.2009).

Myös ihmisoikeusdiskurssissa on syyllistytty naisten oikeuksien väheksyntään huomioimatta, kuinka konkreettisesti ihmisoikeuksien määrittely vaikuttaa yksittäisten naisten elämään, esimerkiksi määriteltäessä naisen pakolaisstatusta. Vuoden 1951 Geneven Pakolaissopimus on ongelmallinen erityisesti suhteessa ns. ei-valtiolliseen vainoon ja vainon perusteisiin, lähinnä koska sukupuoli ei ole sopimuksen mukaan vainon peruste. Vaikka naiset ja miehet usein kokevat samanlaisia ihmisoikeusloukkauksia ja vainoa, ja heitä vainotaan usein samoista syistä, naiset kohtaavat myös sellaisia väkivallan ja vainon muotoja, jotka ovat ominaisia heidän sukupuolelleen ja heitä voidaan myös vainota pelkästään sukupuolensa perusteella. YK:n pakolaispäävaltuutetun mukaan oikein tulkittuna Pakolaissopimuksen pakolaismääritelmä kattaa myös sukupuoleen perustuvat turvapaikkahakemukset, eikä tarvetta uudelle vainoperusteelle ole. UNHCR:n mukaan jokaisen pakolaismääritelmän vainoperuste on tulkittava sukupuolisensitiivisesti. Yhä useammassa maissa sukupuolispesifit väkivallan teot, kuten esimerkiksi raiskaukset, nähdään vainon muotoina.¹²⁸

Nykyään naisten oikeudet on suojattu juridisesti kattavasti¹²⁹, mutta muutoin naisten syrjintä on arkipäiväinen ilmiö myös niissä maissa, joissa naisten asemaa pidetään hyvänä. Naisten syrjinnässä näkyy selvimmin, että syrjintä on ilmiö, joka perustuu keskeisesti yhteiskunnan yleiseen rakenteeseen. Kysymys ei ole aina siitä, että naisia tai muita ryhmiä syrjittäisiin tarkoituksellisesti, vaan yhteiskunnan palvelut, työnteon organisointi jne. ovat rakentuneet siten, että naisten asema käytännössä tekijöiden yhteisvaikutuksesta johtuen muodostuu heikommaksi kuin muiden.¹³⁰ Usein myös valtiot kieltäytyvät näkemästä naisiin kohdistuvaa syrjintää ”todellisena” ongelmana, johon olisi puututtava välittömästi niin lainsäädännöllisin kuin poliittisinkin keinoin.¹³¹

Palaavien naisten turvallisuus on taattava ja erityishuomio täytyy kohdentaa naisjohtoisiin talouksiin ja yksinäisiin naisiin. Erityisesti on huomattava, että usein naisten taloudellinen riippuvaisuus miespuolisista sukulaisista ja ylipäätään yhteisöstään altistaa heidät usein myös väkivallalle ja syrjinnälle. Ylipäätään naiset muodostavat enemmistön maailman köyhistä, joten yleensä heidän sosio-ekonominen asemansa on pääsääntöisesti keskivertoa huonompi.¹³² Vapaaehtoisten paluuohjelmien tulee olla sopusoinnussa YK:n kaikkinaisen naisiin kohdistuvan syrjinnän poistamista koskevan yleissopimuksen kanssa.¹³³ Erityisesti on kiinnitettävä huomio naisten mahdollisuuteen tyydyttää perustarpeensa ja kykyyn huolehtia ala-ikäisistä huollettavistaan kotimaassa, sekä naisten oikeuksien toteutumiseen ja heidän mahdollisuuksiinsa osallistua jälleenrakennusponnistuksiin. Erityissuojelua tarvitsevat lähisuhdeväkivallan ja ihmiskaupan uhriksi joutuneet naiset.¹³⁴

¹²⁸ Ks. Luopajarvi, 2003, tiivistelmä.

¹²⁹ Naisten oikeudet voidaan ryhmitellä kolmeen kategoriaan: toimeentuloon liittyvät oikeudet, voimaannuttavat oikeudet ja turvallisuuteen liittyvät oikeudet. Frostell, 2006, p. 9. Protocol to the African Charter on Human and People's Rights on the Rights of Women in Africa mainitsee erikseen vanhempien naisten oikeudet, vammaisten naisten oikeudet sekä ahdingossa olevien naisten ja leskien oikeudet, artiklat 22, 23 ja 24.

¹³⁰ Ihmisoikeudet 2000-luvulla, 2002, p. 124.

¹³¹ <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DoubleOdds.aspx> (Konsultoitu 24.8.2009).

¹³² Bunch and Carrillo, 1991, p. 16.

¹³³ Tunnetaan yleisesti lyhenteellä CEDAW.

¹³⁴ ECRE's Position on Return, 2003, p. 17. Konfliktinjälkeinen taloudellinen epävakaus yleensä jättää naiset ja erityisesti puolisonsa menettäneet naiset erittäin haavoittuviksi. Erityisiä taloudellisia ja toimeentulon ongelmia naiset kohtaavat maissa, jotka kieltävät naisilta perintö- ja omistusoikeudet. Myös seksuaalista väkivaltaa kokeneet naiset voivat ajautua prostituutioon pelkästään siitä syystä, että heillä ei ole muuta toimeentuloa tai heidän perheensä on hylännyt nämä. Ks. *Confronting Sexual Violence in Conflict Situations*, 2009, p. 10.

On huomioitava, että kulttuuri, uskonto, luokka – tai ylipäätään mikään muu syy ei oikeuta lähisuhdeväkivaltaa. Valtio ja väkivallantekijät ovat aina vastuullisia näistä teoista, olivatpa ne sitten tapahtuneet julkisessa tai yksityisessä piirissä.¹³⁵ Lisäksi on huomioitava, että CEDAW-säännökset pitävät sisällään sekä tahattoman että tarkoitushakuisen syrjinnän.¹³⁶ Vaikka paluumaan turvallisuustilanne keskimäärin olisikin parantunut huomattavasti, on kiinnitettävä huomiota erityisesti seksuaalisen tai sukupuolittuneen väkivallan uhrien asemaan, sillä on mahdollista, että palaajan yhteisö ei hyväksy häntä tai eristää hänet kokonaan. Tämä koskee erityisesti hyvin perinteisiä yhteisöjä ja yhteiskuntia. Näin ollen yksilöllisiin tekijöihin on myös kiinnitettävä huomiota.

Sukupuolinen syrjintä on myös tärkeä tekijä luotaessa ja ylläpidettäessä kansalaisuudettomuutta, sillä kaikilla mailla ei ole sukupuolineutraalia kansalaisuuslakia, vaan pahimmassa tapauksessa naiset menettävät kansalaisuutensa mennessään naimisiin ulkomaalaisen kanssa tai he eivät voi siinä tapauksessa saada oman maansa kansalaisuutta lapsilleen.¹³⁷

6.5. SEKSUAALIVÄHEMMISTÖT

YK ei ole vielä sisällyttänyt seksuaalivähemmistöjä haavoittuvien ryhmien kategoriaan, mutta luonnollisestikin YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus kieltää myös homoseksuaalien ja lesbojen syrjimisen, sillä kuten ensimmäinen artikla toteaa, että ”kaikki ihmiset syntyvät vapaina ja tasavertaisina arvoltaan ja oikeuksiltaan”. Valitettavasti todellisuudessa useat valtiot ovat noudattamatta tätä periaatetta seksuaalivähemmistöjen kohdalla vedoten kulttuurisiin, uskonnollisiin ja moraalisiin syihin.¹³⁸ Useat valtiot ja yhteiskunnat pakottavat yksilöt elämään tiettyjen sukupuoli- ja seksuaalinormien mukaisesti vedoten vallitsevaan tapaan, syrjivään lainsäädäntöön ja suoranaiseen väkivaltaan pyrkien kontrolloimaan ihmisten henkilökohtaisimpia suhteita sekä heidän omaa kokemustaan itsestään. Tämä seksuaalisuuden hallinta on yksi niistä keskeisimmistä voimista, jotka ylläpitävät sukupuolittunutta väkivaltaa ja sukupuolten välistä epätasa-arvoa. Siitä syystä seksuaalioikeuksien kaikkinaisen kunnioittaminen on myös keskeinen osa pyrkimystä lisätä miesten ja naisten välistä tasa-arvoa yhteiskunnassa.¹³⁹ Seksuaaliseen suuntautumiseen ja identiteettiin liittyviä oikeuksia ei myöskään voida rajoittaa vedoten yleiseen järjestykseen, moraliin, terveyteen tai turvallisuuteen. Käytännössä useat valtiot eivät kunnioita seksuaalivähemmistöjen oikeuksia tai yhdistymisvapautta. Valtion velvollisuutena on päinvastoin seksuaalivähemmistöjen fyysisen turvallisuuden suojeleminen väkivaltaa ja häirintää vastaan erityisesti silloin, kun he käyttävät poliittisia oikeuksiaan.¹⁴⁰

Seksuaalivähemmistöjen oikeudet ovat globaalilla tasolla erittäin kiistanalainen asia. Tässä yhteydessä on käytetty Yogyakartan asiantuntijaperiaatteita kuvaamaan sitä, millainen

¹³⁵ Reichert, 2006, p. 82.

¹³⁶ Ibid., 80.

¹³⁷ Goris, Harrington ja Köhn, 2009, p. 5.

¹³⁸ Reichert, 2006, p. 89.

¹³⁹ The Yogyakarta Principles, 2007, pp. 6-9. Yogyakarta-periaatteet ovat ihmisoikeusasiantuntijoiden kartoittama kokonaisuus tärkeimmistä valtion ihmisoikeusvelvollisuuksista, jotka liittyvät seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin. Jokaiseen periaatteeseen on sisällytetty yksityiskohtaisia suosituksia valtiolle, vaikkakin kaikilla yhteiskunnallisilla toimijoilla on velvollisuus tukea ja turvata ihmisoikeuksien toteutumista. Tästä syystä periaatteisiin on myös sisällytetty erityissuosituksia myös muille toimijoille, kuten esim. YK:n ihmisoikeusjärjestelmälle, kansallisille ihmisoikeusinstituutioille medialle, kansalaisjärjestöille sekä rahoittajille.

¹⁴⁰ Ibid., p. 25.

kohtelu tulisi turvata seksuaalivähemmistöjen edustajille, eikä suoraan kansainvälisistä ihmisoikeussopimuksista tai ihmisoikeuselimien ratkaisukäytännöistä johdettuja valtiota sitovia velvoitteita. Vaikkakin ihmisoikeussopimukset ja instrumentit ovat elävä, kehittyvä ja aikaansa seuraava järjestelmä, ei seksuaalivähemmistöjen kohdalla ole saatu näitä periaatteita sitovampaa globaalia tai alueellista ihmisoikeusnormistoa aikaiseksi. Tärkeimmät sitovista ihmisoikeussopimusten sisältämistä periaatteista seksuaalivähemmistöjen perus- ja ihmisoikeuksien turvaamisen kannalta ovat yhdenvertaisuus ja syrjimättömyys.¹⁴¹

Seksuaalisella suuntautumisella tarkoitetaan henkilön kykyä muodostaa intiimejä emotionaalisia, affektiivisiä ja seksuaalisia suhteita toiseen henkilöön, joka edustaa joko samaa tai eri sukupuolta. Seksuaalisella identiteetillä taas viitataan yksilön sisäiseen kokemukseen sukupuolesta, joka voi tai voi olla vastaamatta yksilön syntyessä määrittynyttä sukupuolta, mukaan lukien kokemus omasta ruumiista, mikä saattaa edellyttää vapaaehtoisia kirurgisia korjaustoimia, sekä muita sukupuoleen liittyviä merkkejä, kuten pukeutuminen, puhe ja maneerit. Jokaisen yksilön määrittelemä seksuaalinen suuntautumisensa ja sukupuolinen identiteettinsä ovat keskeinen osa jokaisen persoonallisuutta ja yksi tärkein osa itsemäärittelyä, ihmisarvoa ja vapautta. Ketään ei saa pakottaa käymään läpi lääketieteellistä tai psykologista hoitoa tai testausta liittyen seksuaaliseen suuntautumiseen tai identiteettiin, eikä niitä voida pitää sairauksina, joita tulisi hoitaa, parantaa tai tukahduttaa.¹⁴²

Yli 80 valtiossa on voimassa edelleenkin ”sodomialakeja”, jotka kriminalisoivat homoseksuaalisuuden, johon syyllistyneen rangaistukset vaihtelevat vankeustuomiosta ja elinkautisesta aina kuolemanrangaistukseen. Sen lisäksi, että nämä lait loukkaavat yksilön seksuaalista itsemääräämisoikeutta, ne altistavat seksuaalivähemmistöihin kuuluvat henkilöt poliisin ja muiden viranomaisten mielivaltaisuukselle, väärinkäytöksille, häirinnälle, uhkailulle, kiristämislle ja vangitsemiselle. Homoseksuaalisuuden laillistaminen onkin ensiaskel kohti seksuaalivähemmistöjen ihmisoikeuksien toteuttamista.¹⁴³ Tässä yhteydessä on muistutettava siitä, että suojaikäraja, joka koskee vapaaehtoista seksiä, on oltava sama sekä hetero että samaa sukupuolta olevien partnereiden kesken. Muussa tapauksessa ikärajasta tulee syrjivä. Erikikseen on vielä mainittava, että vapaaehtoisuuteen perustuva seksi samaa sukupuolta olevien partnereiden kesken, jotka ovat ylittäneet suojaikärajan, ei voi olla missään olosuhteissa peruste kuolemanrangaistukselle.¹⁴⁴

YK:n taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus takaa jokaiselle oikeuden parhaaseen mahdolliseen terveyteen. Seksuaalivähemmistöjen kohdalla tämä perusoikeus jää valitettavan usein toteutumatta johtuen ennakkoluuloista ja heidän leimaamisestaan jättäen heidät avoimeksi syrjinnälle pääsyssä terveydenhuoltoon ja sairaanhoitoon. Erityisen tärkeää tämän syrjinnän huomioiminen on HIV:n vastaisessa työssä sekä yleisessä seksuaali- ja lisääntymisterveydenhuollossa, jotta jokaiselle ihmiselle taataan pääsy hänen tarvitsemaansa hoitoon kunnioittaen hänen ihmisarvoaan riippumatta henkilön seksuaalisesta suuntautumisesta.¹⁴⁵

Paluuohjelmien yhteydessä on huomioitava, että usein seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin perustuva syrjintä on moniperustaista yhdistyen ja sekoittuen muihin

¹⁴¹ www.hrea.org. (Konsultoitu 9.11.2009).

¹⁴² The Yogyakarta Principles, 2007, pp. 6, 11 ja 23.

¹⁴³ <http://www.iglhrc.org/cgi-bin/iowa/home/index.html> (Konsultoitu 14.8.2009).

¹⁴⁴ The Yogyakarta Principles, 2007, pp. 11 and 12.

¹⁴⁵ <http://www.iglhrc.org/cgi-bin/iowa/home/index.html> (Konsultoitu 14.8.2009).

syrijntäperusteisiin, kuten esimerkiksi sukupuoli, rotu, ikä, uskonto, vammaisuus sekä terveydellinen ja taloudellinen status.¹⁴⁶ Erityisesti ihmiskauppaa ehkäisevissä toimissa on otettava huomioon tekijät, jotka lisäävät tämän ryhmän haavoittuvaa asemaa. Valtion on suojeltava yksilöitä ihmiskaupalta ja kaikenkertymiseltä hyväksikäytöltä, mukaan lukien seksuaalinen hyväksikäyttö. Lisäksi valtion on taattava, ettei lainsäädäntö tai muut hallinnolliset toimet missään tapauksessa kriminalisoi, leimaa tai altista haavoittuvassa asemassa olevia ihmiskaupan uhriksi. Valtion on myös otettava käyttöön sellaisia koulutuksellisia ja sosiaalisia ohjelmia, jotka puuttuvat niihin perussyihin, jotka asettavat tietyt henkilöt haavoittuviksi ihmiskaupalle ja seksuaaliselle hyväksikäytölle johtuen heidän seksuaalisesta suuntautumisestaan tai identiteetistään, mukaan lukien yhteiskunnallinen poissulkeminen, perheiden ja yhteisöjen ulkopuolelle jättäminen, taloudellinen riippuvaisuus, syrjintä palveluissa ja työpaikoilla, kodittomuus, kiusaava asenneilmapiiri jne. Yksinkertaistaen voidaan sanoa, että valtion velvollisuus on huolehtia asennekasvatuksesta yleisten ennakkoluulojen poistamiseksi.¹⁴⁷

Seksuaalista suuntautumista ja identiteettiä ei voida koskaan pitää syynä kieltää henkilön maahanpääsyä tai paluu kotimaahansa. Lisäksi jokaisella on oikeus pyytää turvapaikkaa muista valtioista vainoamisen johdosta mukaan lukien seksuaaliseen suuntautumiseen ja identiteettiin liittyvä vaino. Valtio ei voi karkottaa henkilöä, joka saattaa hyvin perustein joutua vainon, kiduttamisen tai epäinhimillisen kohtelun tai rangaistuksen kohteeksi johtuen hänen seksuaalisesta suuntautumisestaan tai identiteetistään. Näin ollen seksuaaliseen suuntautumiseen ja identiteettiin perustuva vaino on yleinen peruste pakolais- tai turvapaikkastatuksen myöntämiselle.¹⁴⁸ Lisäksi on varmistettava, että seksuaaliset vähemmistöt saavat humanitaarista apua ja muita palveluita yhdenmukaisin perustein muiden avunsaajien kanssa.¹⁴⁹

6.6. IKÄÄNTYNEET

Kokemus on usein osoittanut, että erityisesti vanhemmat pakolaiset haluavat palata kotimaahansa ikääntyessään. Yleensä tähän haavoittuvaan ryhmään kuuluvat yli 60-vuotiaat henkilöt, jotka eivät ole enää yhteiskunnan aktiivipalveluksessa ja ovat siirtyneet eläkkeelle. Koska ikääntyneet ovat yleensä aktiivin työelämän ulkopuolella, he myös ovat yleensä riippuvaisia taloudellisesti lapsistaan ja sukulaisistaan.¹⁵⁰ Lisäksi ikääntyminen tuo mukanaan fyysisten ja psyykkisten kykyjen heikkenemistä, mikä jättää heidät helposti avoimeksi taloudelliselle, fyysiselle ja muunlaiselle hyväksikäytölle.

Ikääntyneiden kohdalla on erityisesti huomioitava heidän erityistarpeensa liittyen uudelleenintegraatioon, kuten esimerkiksi riittäviin terveyden- ja sairaanhoidon palveluihin, perheenjäsenten jäljittämiseen jne. Myös eläkkeen ja muiden sosiaalisten etuisuuksien maksatuksesta kotimaassa on huolehdittava asianmukaisesti.¹⁵¹ Lisäksi ikääntyneille on taattava täydet osallistumismahdollisuudet yhteiskunnassa, jotta he voivat aktiivisesti osallistua heitä

¹⁴⁶ The Yogyakarta Principles, 2007, p. 11.

¹⁴⁷ Ibid., p. 18.

¹⁴⁸ The Yogyakarta Principles, 2007, p. 27. Huhtikuusta 1993 lähtien UNHCR on suosittanut, että seksuaalivähemmistöt muodostavat ”erityisen sosiaalisen ryhmän”, joka on vainon peruste pakolaisstatusta määriteltävissä. www.hrea.org. (Konsultoitu 9.11.2009).

¹⁴⁹ The Yogyakarta Principles, 2007, p. 33.

¹⁵⁰ Reichert, 2006, p. 88.

¹⁵¹ ECRE's Position on Return, 2003, p. 18.

koskevaan päätöksentekoon ja tätä kautta koko hyvinvointiinsa. On varmistettava, että heillä on pääsy kaikkiin tarvittaviin sosiaali- ja oikeusapupalveluihin, jotta ikääntyneiden itsenäisyyttä, suojelua ja huolenpitoa voidaan vahvistaa. Myös ikääntyneet ovat oikeutettuja elämään ihmisarvoista elämää vapaana pelosta, hyväksikäytöstä tai fyysisestä ja psyykkisestä väkivallasta.¹⁵²

Vaikka vanhemmat henkilöt eivät enää olekaan yhteiskunnan aktiivipalveluksessa, ei heitä saa jättää uudelleenintegraatiotuen ulkopuolelle, sillä myös heillä on oikeus elää yhteisönsä täysivaltaisina jäseninä, vaikkakin heidän tuen tarpeensa ovat erilaiset kuin aktiivi työelämään pyrkivän palaajan. Peruslähtökohtana on, että vanhemmat ja vammaiset henkilöt saavat harjoittaa kaikkia kansalais-, poliittisia, taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia tasavertaisesti muiden kanssa.¹⁵³ Vanheneminen on myös yksilöllistä: vanheneminen ei muuta ihmisiä samanlaisiksi ja ihmiset kokevat vanhenemisen eri tavoin. Vanheneminen ja sen merkitys on erilaista eri oloissa, eri aikoina ja erilaisessa yhteiskunnallisessa asemassa oleville naisille ja miehille.¹⁵⁴ Lisäksi yhteiskuntien väestön ikärakenne on eri puolilla maailmaa erilainen: teollistuneissa maissa ikääntyneiden osuus on kasvussa, kun taas noin 80% kaikista maailman alaikäisistä elää kehitysmaissa. Esim. HIV/AIDS:n leviäminen vaikuttaa erityisesti Saharan eteläpuolisessa Afrikassa juuri tällä tavalla. Useimmissa yhteiskunnissa suurin osa vanhusväestöstä on naisia, sillä he elävät miehiä kauemmin.¹⁵⁵

6.7. VAMMAISET

Maapallon väestöstä 5-10% on vammaisia muodostaen huomattavan osan väestöstä. Erityisesti sotien ja muiden aseellisten selkkausten johdosta on huomattava osa väestöstä vammautunut kautta aikojen.¹⁵⁶

Vuonna 1975 hyväksytty YK:n vammaisten oikeuksien julistus korostaa vammaisten yhdenvertaisuutta kaikissa ihmis- ja perusoikeuskysymyksissä. Tämän julistuksen periaatteita sovelletaan myös mielenterveydellisistä syistä vajaakykyisiin. Julistus kuvaa vammaisen henkilön seuraavasti: ”jokainen henkilö, joka fyysisten tai henkisten ominaisuuksiensa synnynnäisen tai muun puutteellisuuden vuoksi on täysin tai osittain kykenemätön omatoimisesti huolehtimaan normaaliin yksilölliseen ja/tai sosiaaliseen elämään liittyvistä tarpeistaan”.¹⁵⁷

Vammaisilla on oikeus siihen, että heitä eri toimenpitein autetaan tulemaan mahdollisimman omatoimisiksi. Heillä on myös oikeus lääkintähoitoon sekä psykologiseen ja fysikaaliseen hoitoon, mukaan lukien erilaiset proteesit ja ortopediset apuvälineet, lääkinnälliseen ja sosiaaliseen kuntoutukseen, peruskoulutukseen sekä ammatilliseen koulutukseen ja kuntoutukseen, apuun, ohjaukseen, työhönsijoituspalveluihin ja muihin palveluihin, jotka auttavat heitä kehittämään kykyjään ja taitojaan mahdollisimman pitkälle ja nopeuttavat heidän sopeutumistaan yhteiskuntaan.¹⁵⁸

¹⁵² Reichert, 2006, p. 88.

¹⁵³ Ihmisoikeudet 2000-luvulla, 2002, p. 505.

¹⁵⁴ Ihmisoikeudet 2000-luvulla, 2002, p. 507.

¹⁵⁵ Ks. Ihmisoikeudet 2000-luvulla, 2002, p. 506 ja 661 sekä Lundström Sarelin, 2006, p. 10.

¹⁵⁶ Ks. Ihmisoikeudet 2000-luvulla, 2002, p. 505.

¹⁵⁷ Vammaisten oikeuksien julistus, kappale 1.

¹⁵⁸ Ibid., kappale, 6.

Vammaisilla on oikeus taloudelliseen ja sosiaaliseen turvaan ja kohtuulliseen elintasoon. Heillä on oikeus kykyjensä mukaan hankkia ja pitää pysyvä työpaikka tai harjoittaa hyödyllistä ja tuottavaa ammattia sekä liittyä ammattiyhdistyksiin. Vammaisilla on oikeus elää perheensä tai kasvattivanhempiensa kanssa ja osallistua kaikkeen sosiaaliseen, luovaan tai virkistystoimintaan. Vammaisia on suojeltava kaikkea syrjivää, loukkaavaa tai alentavaa hyväksikäyttöä, säännöksiä tai kohtelua vastaan.¹⁵⁹

YK on hyväksynyt 1991 periaatteet mielenterveydellisistä ongelmista kärsivien henkilöiden kohtelusta, jotka painottavat erityisesti heidän suojeluaan syrjinnältä ja muulta hyväksikäytöltä.¹⁶⁰

YK:n yleiskokous hyväksyi joulukuussa 2006 vammaisten oikeuksia koskevan yleissopimuksen, jonka myös Suomi on allekirjoittanut yhdessä valinnaisen lisäpöytäkirjan kanssa, mutta yleissopimuksen ratifiointiprosessi on vielä kesken. Vammaissopimus ei sinänsä perusta uusia oikeuksia, mutta sen merkitys on siinä, että se asettaa valtioille velvollisuuksia poistaa laajasti vammaisten syrjintää yhteiskunnan eri osa-alueilla.¹⁶¹

Erityisesti kaukaisilla ja eristäytyneillä alueilla vammaisuuteen liittyä usein erityyppisiä negatiivisia uskomuksia, jotka toimivat tekosyinä syrjinnälle. Sierra Leonessa tehdyn tutkimuksen mukaan sodassa haavoittuneiden ja raaja-amputaatiosta kärsivien tärkeimpänä huolenaiheena oli löytää asunto tai muuta suojaa. Tutkimustuloksiin nojaten paikallinen kansalaisjärjestö aloitti erityisesti vammaisille suunnatun matalankynnyksen asutusohjelman, sillä muussa tapauksessa he olisivat jääneet ilman asuntoa, koska heiltä puuttuivat tarvittavat taloudelliset resurssit pääsyyn normaaleille asuntomarkkinoille. Tämän projektin kantavana voimana oli ajatus siitä, että asunto on paljon muutakin kuin pelkkä fyysinen rakennus, sillä se myös symboloi identiteettiä ja yhteisöön kuulumista. Ja ilman kotia myös muiden ihmisoikeuksien toteutuminen jää pelkästään toiveajatteluksi.¹⁶²

Vapaaehtoisen paluun yhteydessä vammaisilla on kaikki samat oikeudet kuin muillakin palaajilla, mutta heidän erityistarpeisiinsa täytyy kiinnittää huomiota riippuen vamman luonteesta ja sen aiheuttamista implikaatioista henkilön elämään ja toimintakykyyn ja tätä kautta myös paluuseen ja uudelleenintegroatioon kotimaassa.

6.8. HIV-POSITIIVISET JA AIDS-SAIRAAT

HIV-positiiviset ja AIDS-sairaantuneet henkilöt kokevat usein ihmisoikeusloukkauksia, mikä näkyy muun muassa naisten ja erilaisten marginaalisten ryhmien, kuten esimerkiksi seksityöläisten, suonensisäisten huumeiden käyttäjien, vankien sekä homojen syrjintänä.¹⁶³ HIV usein edelleen kärjistää näiden haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten ihmisoikeusloukkauksia. Käytäntö on osoittanut, että HIV-positiivisten henkilöiden ihmisoikeustilanteen parantaminen ja kansanterveyden tukeminen kulkevat käsi kädessä. Erityistä huomiota on kiinnitettävä naisten, nuorten ja lasten oikeuksien toteutumiseen, jotta voidaan ennaltaehkäistä HIV-tartuntoja että

¹⁵⁹ Vammaisten oikeuksien julistus, kappaleet 7, 9 ja 10.

¹⁶⁰ YK:n dokumentti periaatteista mielenterveydellisistä ongelmista kärsivien kohtelusta, kappaleet 3 ja 4,

¹⁶¹ Aaltonen, Joronen ja Villa (toim.), 2008, p. 51.

¹⁶² Schanke, 2004, p. 60.

¹⁶³ Reichert, 2006, p. 87.

lieventää AIDS:n vaikutuksia yksilön elämään. Myös yllämainittujen marginaalisten ryhmien edustajien ihmisoikeuksia on kunnioitettava ja erityistarpeet tyydytettävä, jotta HIV:n vastainen työ olisi tehokasta.¹⁶⁴

Sukupuoli vaikuttaa yksilön haavoittuvuuteen suhteessa HIV-tartuntaan, pääsyyn hoitoon, tukeen ja lääkitykseen sekä kykyyn jatkaa elämää HIV-tartunnan kanssa. Erityisen huolestuttavaa on naisten haavoittuvuus myös HIV/AIDS:n suhteen, sillä useissa maissa he jäävät avoimiksi seksuaaliselle väkivallalle ja suojaamattomalle seksille vähäisemmän itsemääräämisoikeuden ja yleisen sukupuoleen liittyvän huono-osaisuuden vuoksi.¹⁶⁵ Tietynyttyypiseen maskuliinisuuteen liitetty riskikäyttäytyminen vaarantaa sekä miehet että naiset virustartunnalle. Kaikki YK:n jäsenmaat ovat vedonneet, että AIDS:n vastaisessa työssä keskityttäisiin eliminoimaan sukupuolten välinen epätasa-arvo, sukupuoleen perustuva hyväksikäyttö ja väkivalta, lisäämään naisten ja tyttöjen kykyä suojautua HIV-infektiolta parantamalla terveydenhuoltopalveluja mukaan lukien seksuaali- ja lisääntymisterveyden palvelut sekä mahdollistamalla pääsy oleelliseen valistukseen ja informaatioon. Lisäksi on mahdollistettava naisten oikeutta kontrolloida ja päättää vapaasti ja vastuullisesti seksuaalisuudestaan, jotta he voivat paremmin suojautua HIV-tartunnalta.¹⁶⁶

Lisääntymiseen liittyvä terveys, joka viittaa koko lisääntymisprosessiin koko ihmisen elinkaaren ajan ja pyrkii takaamaan niin miehille kuin naisillekin vastuullisen, tyydyttävän ja turvallisen seksielämän sekä kyvyn että vapauden suunnitella jos ja milloin ja kuinka hankkia lapsia. HIV, seksuaalinen ja lisääntymisterveys ovat kiinteästi sidoksissa toisiinsa, sillä suurin osa tartunnoista saadaan sukupuolisessa kanssakäymisessä tai liittyen raskausaikaan, synnytykseen tai rintaruokintaan. Taustalla vaikuttavat sosio-ekonomiset tekijät, kuten köyhyys ja sukupuolinen syrjintä, lisäävät sekä HIV-tartuntojen määrää että huonontavat seksuaalista ja lisääntymisterveyttä. Linkittämällä pyrkimykset parantaa seksuaalista ja lisääntymisterveyttä sekä HIV:n vastaista työtä moninkertaistetaan mahdollisuudet vähentää sukupuolitautilien määrää, mukaan lukien HIV-tartunnat. Erittäin tärkeä lisääntymisterveyden tukitoimien kohderyhmä ovat nuoret, jotka ovat erityisen haavoittuvassa asemassa HIV:n suhteen siirtyessään aikuisuuteen ja aloittaessaan aktiivisen sukupuolielämän.¹⁶⁷ Lisäksi on kiinnitettävä näiden tukitoimien sensitiivisyyteen liittyen seksuaaliseen suuntautumiseen ja identiteettiin.¹⁶⁸

Riippuen kohdemaan juridisesta ja sosiaalisesta tilanteesta jotkut ihmisryhmät saattavat olla erityisen alttiita HIV-tartunnalle ja sen vaikutuksille sekä heidän elämänsä että ihmisoikeuksiensa turvaamiseen. Tällaisia erityisryhmiä ovat naiset, lapset, vähemmistöt, alkuperäiskansat, köyhät, siirtotyöläiset, pakolaiset, seksityöläiset, narkomaanit, homoseksuaalit ja vangit. Palaajien uudelleenintegraatio-ohjelmien yhteydessä pyrkimyksenä tulisi olla näiden yksilöiden että yhteisöjen voimaannuttaminen, jotta he kykenisivät vaatimaan oikeuksiensa toteutumista HIV-epidemian yhteydessä.

Vaikkakaan ei ole olemassa tieteellistä tukea sille, että HIV-tartunnat olisivat yleisempiä pakolaisväestön keskuudessa, luo pakolaisuus kuitenkin sellaisia olosuhteita, jotka

¹⁶⁴ www.unaids.org (Konsultoitu 12.8.2009). Yksikään ihmisoikeussopimus ei suoranaisesti käsittele HIV/AIDS:a, mutta useat ihmisoikeuselimet ovat käsitelleet aihetta yleisissä kommentoissa ja suosituksissa. Frostell, 2006, p. 18.

¹⁶⁵ Bunch and Carrillo, 1991, p. 33.

¹⁶⁶ Seksuaaliterveyden maailmanjärjestö laati seksuaalioikeuksien julistuksen vuonna 1999, joka ei ole valtioita sitova kansainvälinen-oikeudellinen asiakirja, mutta se perustuu ihmisoikeuksien yleismaailmalliseen julistukseen.

¹⁶⁷ www.unaids.org (Konsultoitu 12.8.2009).

¹⁶⁸ The Yogyakarta Principles, 2007, p. 22.

tekevät ihmiset haavoittuvaksi virustartunnalle. Tällaisia tekijöitä ovat pakolaisuuden aiheuttama lisääntynyt sosiaalinen epävakaisuus, sukulaisten ja perheeneläjäiden kadottaminen tai menettäminen, lisääntynyt seksuaalinen väkivalta, kaupallisen seksin harjoittaminen sekä koulutus- ja terveystalvelujen puute ja niihin suunnattavien varojen niukkuus.¹⁶⁹

HIV/AIDS vaikuttaa erityisesti tyttöjen elämään Saharan eteläpuolisessa Afrikassa, sillä aikuisten sairastuessa tai menehtyessä nuoret joutuvat astumaan aikuisten maailmaan liian nuorina. Erityisesti tytöt joutuvat jättämään koulun joko hoitaakseen perheenjäseniään tai tienatakseen elantonsa, ja pahimmassa tapauksessa seksibisneksessä, mikä edesauttaa HIV/AIDS:n leviämistä alaikäisten keskuuteen. Sairauden yhteiskunnalliset seuraukset näkyvät myös pätevien opettajien katon.¹⁷⁰

Paluuohjelmien yhteydessä on myös huomioitava, että yhä useammat valtiot ovat ottamassa käyttöön HIV-testit ennen kuin myöntävät ulkomaalaisille pääsyn maahan. Tässä kontekstissa testaus saa pakollisuuden piirteitä, joka on vielä usein tehty olosuhteissa, jotka eivät täytä vaadittavaa luottamuksellisuuden suojaa. Luonnollisestikin rajavartiointi ja maahanmuuttoasiat ovat jokaisen valtion suverenisuuden alle kuuluvia asioita, mutta kansallisten lakien ja asetusten tulisi taata, etteivät HIV-positiiviset tule syrjityksi matkustaessaan tai pyrkiessään maahan. Kansainväliset suositukset HIV/AIDS:sta ja ihmisoikeuksista painottavat, että mitkä tahansa pyrkimykset rajoittaa liikkumisvapautta ja kotipaikanvalintaa perustuen ainoastaan HIV-tartuntaepäilyyn tai HIV-statukseen ovat luonteeltaan syrjiviä käytäntöjä. Syrjivän luonteensa lisäksi näillä käytännöillä ei ole mitään oleellista kansanterveydellistä oikeutusta.¹⁷¹ Kansainvälinen Punainen Risti ei suosita pakollisia HIV-testejä, sillä niiden katsotaan loukkaavan yksityisyyttä, vaan se suosittelee YK:n pakolaisjärjestön tavoin vapaaehtoista anonyymitestausta, joista positiiviset tapaukset voidaan raportoida terveystalviranomaisille epidemiologiisiin tarkoituksiin ilman henkilötietoja. HIV-testiin tulee saada henkilöltä tietoinen myöntyminen eli sen on oltava vapaaehtoinen ja perustuttava tarvittavalle informaatiolle.¹⁷²

6.9. RASISMIN UHRIT JA ETNISET VÄHEMMISTÖT

Kaikilla yksilöillä ja ryhmillä on oikeus olla erilaisia. Tästäkin huolimatta erilaisten elämäntapojen kirjo ja oikeus olla erilainen toimii joskus tekosyynä syrjinnälle, jota se ei missään olosuhteissa saisi tehdä. Ihmisryhmien erilaiset elämäntavat sekä arvot ja asenteet ovat muotoutuneet erilaisten maantieteellisten, historiallisten, poliittisten, taloudellisten, sosiaalisten ja kulttuuristen tekijöiden yhteissummuna, joka ei missään tapauksessa voi toimia tekijänä, jonka kautta kansoja ja ihmisiä voidaan arvottaa ja ryhmitellä paremmuusjärjestykseen.¹⁷³

¹⁶⁹ www.unaids.org (Konsultoitu 12.8.2009).

¹⁷⁰ Lundström Sarelin, 2006, pp. 10-11.

¹⁷¹ www.unaids.org (Konsultoitu 12.8.2009).

¹⁷² ICRC's HIV/AIDS Field Guide, 2008, p. 2008. Jotkut valtiot edellyttävät HIV-testin tulosta ennen kuin päästävät ihmiskaupan uhrin takaisin maahan. Tällöin on neuvoteltava uhrin itsensä kanssa ja jos päädytään testaukseen, on sen suorittavana tahona oltava laitos, joka ei suoranaisesti ole mukana paluuprosessissa, jolloin se ei myöskään joudu asetelmaan, jossa se joutuisi rikkomaan salassapitovelvollisuutta antamalla tietoja paluumaan viranomaisille. The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking, 2007, pp. 220-221.

¹⁷³ Reichert, 2006, p. 85.

Rasismia ja etnistä syrjintää koskeva kansainvälinen sääntely on kulkenut kohti yhä yksityiskohtaisempaa syrjinnän vastaista sääntelyä yhä useammilla elämänaloilla. Uusimmat syrjinnän vastaiset sopimukset koskevat vähemmistöjen asemaa ja oikeutta omaan kieleen ja kulttuuriin, sillä on havaittu, etteivät yksilön oikeudet omaan kieleen ja kulttuuriin voi toteutua, jos yksilön ryhmän oikeuksia omaan kulttuuriin ja kieleen ei suojella.¹⁷⁴

Rotusyrjintäsopimuksessa valtiolle asetetaan varsin vahvoja positiivisia toimintavelvoitteita rotusyrjinnän poistamiseksi. Sopimusvaltioiden tulee kriminalisoida rotusyrjintä sekä siihen yllyttäminen. Valtiolta edellytetäänkin positiivisia tukitoimia vähemmistöjen aseman parantamiseksi. YK:n kaikkinaisen rotusyrjinnän poistamista koskeva yleissopimus suojaa kaikkien ihmisten ihmisoikeuksien nauttimista heidän alkuperästään riippumatta.¹⁷⁵ Kansainvälisessä oikeudessa ei ole yleisesti hyväksyttyä määritelmää vähemmistöstä, mutta yhteisymmärrys vallitsee siitä, että vähemmistöllä on lukumääräinen vähemmistöasema ja ei-määräävä asema valtiossa verrattuna valtaväestöön; lisäksi vähemmistöryhmän jäsenillä on etnisiä, uskonnollisia tai kielellisiä eroavaisuuksia muuhun väestöön verrattuna ja vähemmistöryhmän jäsenet osoittavat pyrkivänsä säilyttämään kulttuurinsa, perinteensä, uskontonsa tai kielensä.¹⁷⁶

Aina eri oikeuksien soveltaminen ei ole ihan mutkatonta, mikä näkyy esimerkiksi tilanteessa, jossa joudutaan pohtimaan, että missä määrin naisten syrjintää voidaan perustella vähemmistökulttuurin ominaispiirteiden säilyttämisellä ja vähemmistöjen oikeudella omaan kulttuuriin. Kuinka pitkälle viranomaiset voivat puuttua vähemmistökulttuurin perinteisiin tapoihin, jotka merkitsevät naisten syrjintää tai joilla puututaan heidän perusoikeuksiinsa valtiota sitovien ihmisoikeussopimusten vastaisesti, loukkaamalla samalla alkuperäiskansojen ja vähemmistöjen oikeutta omaan kulttuuriinsa. On varsin luonnollista, etteivät yksilön ihmisarvoa loukkaavat perinteiset tavat voi saada suojaa vähemmistökulttuurin suojaamisen nojalla, vaan tällaiset tavat joutuvat väistymään keskeisten, jokaiselle ihmisyksilölle kuuluvien oikeuksien tieltä.¹⁷⁷

Kaiken kaikkiaan on hyvä pitää mielessä, että tietyt etniset vähemmistöt voivat olla haavoittuvaisempia esimerkiksi ihmiskaupalle ja muille ihmisoikeusloukkauksille kuin muut väestöryhmät.¹⁷⁸ Lisäksi useat paimentolaisyhteisöt ja etniset vähemmistöt kärsivät sekä syrjinnän että kansalaisuudettomuuden aiheuttamista seurauksista.¹⁷⁹ Kansalaisuuden puuttuminen estää yksilöä käyttämästä ja nauttimasta perus- ja ihmisoikeuksiaan ja marginalisoi hänet täysin yhteiskunnasta ja sen toiminnasta.¹⁸⁰

7. SEURANTA JA UDELLEENINTEGRAATIO

Henkilön onnistunut sopeutuminen kotimaahan on perusedellytys paluun kestävyydelle. Uudelleenintegraatio on pitkäkestoinen ja monitasoinen prosessi, jonka voidaan katsoa kestäväksi niin kauan kunnes yksilö saavuttaa aktiivisen taloudellisen, kulttuurisen, poliittisen elämän

¹⁷⁴ Ihmisoikeudet 2000-luvulla, 2002, p. 126.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Ihmisoikeudet – sata kansainvälistä asiakirjaa, 1995, p. 574.

¹⁷⁷ Ihmisoikeudet 2000-luvulla, 2002, p. 126.

¹⁷⁸ The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking, 2007, p. 28.

¹⁷⁹ Ks. esim. Aukot, 2009, p. 18.

¹⁸⁰ Green and Pierce, 2009, p. 34.

jäsenyyden kotimaassaan eli yksinkertaistaen voi palata mahdollisimman normaaliin elämään. Tämän takaamiseksi lähtömaan velvollisuudet eivät lopu siihen, että palaaja on konkreettisesti palannut kotimaahansa.

Suunniteltaessa paluuhjelmia on erityisesti kiinnitettävä huomiota siihen, että paluumuuttaja saa kaiken oleellisen tiedon kotimaansa nykyisistä oloista ja on tietoinen kaikista häntä koskevista oikeuksista ja velvollisuuksista eli on kykenevä tekemään tietoisin päätöksiä. Valitettava tosiasia on, että avustusjärjestöillä ei ole välttämättä käytössään riittäviä resursseja vastaamaan palaajan kaikkia mahdollisia tarpeita. Näin ollen palaajan välitön hyvinvointi mukaan lukien henkilökohtaisen turvallisuuden ja terveyden takaaminen nousevat rajallisten resurssien johdosta etualalle.¹⁸¹ Uudelleenintegraatiotukea ei saa nähdä perussosiaaliturvaa korvaavana, vaan sen tarkoituksena on saattaa palaaja paluuvaltion palvelusektorin piiriin.¹⁸²

Palaajan uudelleenintegraatiota kotimaansa yhteiskuntaan on pyrittävä tukemaan toimin, jotka huomioivat eri ryhmien yksilölliset tarpeet. Tässä yhteydessä on kuitenkin oleellista muistaa, että tukitoimet voivat myös vaikeuttaa uudelleenintegraatioprosessia, mikäli eri maista palaavat henkilöt saavat hyvinkin erilaista tukea riippuen lähtömaasta, erityisesti tämä koskee maksettavaa rahallista tukea. Tästä syystä ECRE suosittelee, että Euroopan maat yhtenäistävät palaajille suunnattuja tukikäytäntöjä ja –etuisuuksia.¹⁸³

Kokonaisvaltaisen uudelleenintegraatiosuunnitelman tulisi perustua paikallisen avustusjärjestön tekemään henkilökohtaiseen että yleisempään ja realistiseen tilannearvioon, jossa ei pelkästään huomioida palaajan omia tarpeita, taitoja ja tietoja, vaan myös paluumaan tarjoamia mahdollisuuksia luomatta riippuvuussuhdetta ja tukien palaajan itsenäisyyttä. Palaajat voivat tarvita hyvinkin erilaista käytännön tukea uudelleen kotoutumisessa.¹⁸⁴ Erityisesti haavoittuvien ryhmien tarpeet on huomioitava suunniteltaessa uudelleenintegraatio-ohjelmia. Muun muassa seksuaalivähemmistöihin kuuluvat nuoret tarvitsevat erityistä tukea, sillä he ovat erityisen alttiita kodittomuudelle, sosiaaliselle poissulkemiselle, väkivallalle, syrjinnälle, taloudelliselle riippuvuudelle sekä perheiden ja yhteisöjen hylkäämiselle. Koulutuksen ja asennemuutoksen kautta on pyrittävä kiinnittämään paikallisten viranomaisten huomio näiden erityisen haavoittuvassa asemassa olevien nuorten tarpeisiin.¹⁸⁵

Käytäntö on osoittanut, että tukitoimet on hyvä suunnata mieluummin koko yhteisön elämän tukemiseen kuin pelkästään palaajien, sillä näin toimittaessa yhteisö myös hyväksyy palaajat ryhmänä paremmin takaisin ja samalla tuetaan rauhanrakennusprosessia sekä luottamuksen rakentamista ja yhteisön sosiaalista koheesiota.¹⁸⁶ On suositeltavaa, että paluun tukitoimet nivelletään jo alueella toimiviin kehitys yhteistyöohjelmiin. Näin lievennetään paikallisen yhteisön ja palaajien välistä jännitettä.¹⁸⁷ Tärkeää olisi pyrkiä lähestymään yhteisöjä holistisesti silti huomioiden haavoittuvien ryhmien erityistarpeet. Yleensä vapaaehtoisen paluun

¹⁸¹ ECRE's Position on Return, 2003, p. 19 ja The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking, 2007, pp. 81-82.

¹⁸² IOM Return Policy and Programmes: A Contribution to Combating Irregular Migration, 1997, p. 2.

¹⁸³ ECRE's Position on Return, 2003, p. 13.

¹⁸⁴ Ibid., p. 19. Erikseen on painotettava, että integraatio-ohjelmaan kuuluvan ammattikoulutuksen tai harjoittelupaikan edustajan ei ole tarpeellista tietää esim. ihmiskaupan uhrin taustasta. Tämä ei pelkästään johdu uhrin yksityisyyden suojaamisesta, vaan myös mahdollisesta turvallisuusriskistä. The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking, 2007, p. 83 ja 100.

¹⁸⁵ The Yogyakarta Principles, 2007, p. 21.

¹⁸⁶ Sweeting, Conway ja Hameed, 2004, p. 40.

¹⁸⁷ The Yogyakarta Principles, 2007, p. 18.

uudelleenintegraatiotuki muodostuu erityyppisistä apumuodoista aina yksilön henkilökohtaiseen tukemiseen ja yleiseen kehitysyhteistyöhön, joka on suunnattu kotimaan perusolosuhteiden parantamiseen.¹⁸⁸ Tässä yhteydessä toiminnan keskiöön nousevat ns. kolmannen polven ihmisoikeudet eli kansojen itsemääräämisoikeus; oikeus rauhaan; oikeus kehitykseen; oikeus ympäristöön; oikeus kulttuuriin ja oikeus ravintoon. Nämä oikeudet kohdistuvat pikemmin ihmisryhmiin kuin suoraan yksilöihin. Nämä oikeudet ovat tosiasiasa edellytyksiä useimpien kansalais- ja poliittisten sekä taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien toteutumiseksi.¹⁸⁹ Lisäksi Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen 6. artikla tunnustaa jokaiselle kuuluvan oikeuden hankkia toimeentulonsa valitsemallaan ja hyväksymällään työllä.¹⁹⁰

Tukitoimien ajankesto on arvioitava yksilöllisesti eli sen mukaan, milloin olosuhteet kestäväälle paluulle on saavutettu.¹⁹¹ Myös pakotetun paluun kohdalla olisi syytä miettiä paluun kestävyyttä, joka on sekä palaajien henkilökohtainen intressi että valtioiden oma etu. Jos palaajat palautetaan epävakaisiin olosuhteisiin, joissa he ovat vaarassa joutua ihmisoikeusloukkausten kohteeksi, tämä sekä vaarantaa näiden yksilöiden henkilökohtaisen turvallisuuden, ja mahdollisesti pakottaa heidät lähtemään uudelleen etsimään rauhallisempia elinolosuhteita toisesta valtiosta.¹⁹² Joka tapauksessa palaajia ei pitäisi nähdä pelkästään tukitoimien objekteina, eikä erityisesti haavoittuvien ryhmien edustajia pelkästään ”uhreina”. Kuten YK:n päätöslauselma 1325 kunnianhimoisesti näkee, että naiset eivät ole pelkästään sodan uhreja, vaan he ovat tärkeitä toimijoita sodanjälkeisessä uudelleenrakentamisessa. Sodanjälkeinen sosiaalinen tilanne voi myös auttaa purkamaan vallitsevia naisiin kohdistuvia ennakkoluuloja ja syrjintää, mutta tässä työssä myös kansainvälisen yhteisön esittämällä vaateilla on tärkeä merkityksensä.¹⁹³

Joka tapauksessa palaajien turvallisuutta, paluun vapaaehtoisuutta, uudelleenintegroitumista, paluun kestävyyttä sekä palaajien vaikutusta kotimaan tilanteeseen pitää pystyä seuraamaan ja arvioimaan pidemmän ajan kuluessa. Seurantamenettelyn tulee kestää kunnes voidaan todeta, että kotimaan tilanne on ”vakaa, kansallisesti taattu turvallisuus läsnä sekä pakolaiset uudelleen integroituneet yhteiskuntaan”. On parempi välttää asettamasta keinotekoisia aikatauluja kuin seurata jatkuvasti maan ihmisoikeustilanteen kehittymistä, kunnes sille ei ole enää käytännön tarvetta. Seurantamenettelyyn tulee kuulua mekanismi, joka mahdollistaa yksilöiden valitukset liittyen heidän turvallisuuteen ja yleisiin ihmisoikeusloukkauksiin mukaan lukien vainoaminen ja syrjintä.¹⁹⁴ Joka tapauksessa esimerkiksi IOM suosittelee, että ihmiskaupan uhrin uudelleenintegraatiota tulisi seurata kuukausittain ensimmäisen kolmen kuukauden ajan ja tämän jälkeen ainakin seuraavan puolen vuoden ajan kolmen kuukauden raportointijaksoissa. Yli vuoden mittaista raportointia tulisi välttää, sillä se voi hidastaa ja vaikeuttaa paluuta normaaliin elämään. UNICEF suosittelee, että alaikäisten palaajien kohdalla raportointia jatketaan kunnes henkilö saavuttaa täysi-ikäisyyden.¹⁹⁵

¹⁸⁸ The Yogyakarta Principles, 2007, p. 19.

¹⁸⁹ Ks. esim. Ihmisoikeudet 2000-luvulla, 2002, pp. 706-708.

¹⁹⁰ Tämän ei katsota tarkoittavan subjektiivista oikeutta työhön, mutta valtion velvollisuus on ryhtyä toimiin tämän oikeuden täydelliseksi toteuttamiseksi esim. työvoimapolitiikan ja ammattikoulutuksen kautta. Frostell 2006, p. 11.

¹⁹¹ ECRE's Position on Return, 2003, p. 19.

¹⁹² Ibid., p. 20.

¹⁹³ Cravero, 2008, p. 65.

¹⁹⁴ UNHCR *Handbook on Voluntary Repatriation*, 1996, kappale 6.1.

¹⁹⁵ The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking, 2007, pp. 103-104. Köyhyys on usein pääsyy lasten aseelliselle rekrytoimiselle ja luultavasti kotien taloudellinen tilanne ei ole paljon parantunut heidän rintamalla ollessaan. Näin ollen rintamalta palaava lapsi näyttääytyy usein pelkästään taloudellisena taakkana kotiväelle ja tästä

Vapaaehtoisen paluun ja uudelleen kotoutumisen seurantamenettelyssä on kiinnitettävä erityistä huomiota haavoittuviin ryhmiin. Erityisesti muutokset naisten statuksessa saattavat aiheuttaa konservatiivisissa yhteisöissä ylilyöntejä altistaen naiset väkivallalle, syrjinnälle ja marginalisoinnille. Näiden naisten asemaa voidaan parantaa voimaannuttamalla naisia itseään ja parantamalla heidän itsetuntoaan ja puolustuskeinoja heidän toimiessaan miesten julkisessa maailmassa. Toisaalta myös miehet tarvitsevat asennekasvatusta, jotta he pystyvät näkemään naiset uudessa roolissa rikkoen perinteen kaavan. Joka tapauksessa jokainen yksittäinen väkivallanteko on raportoitava ja siihen on vastattava asianmukaisesti ja se ei saa jäädä rankaisematta.¹⁹⁶ Myös palaavilla naisilla voi olla vaikeuksia sopeutua perin patriarkaattisiin olosuhteisiin elettyään vuosia ulkomailla.

Palaajan oikeudet turvataan parhaiten kun kaikkia oleelliset toimijat osallistuvat seurantamenettelyyn. Lähtömaan hallitus on kuitenkin vastuussa siitä, millaisiin olosuhteisiin ihmisen annetaan palata, vaikkakin vapaaehtoisesti. Siitä syystä onkin hyvä perustaa seurantajärjestelmä arvioimaan vapaaehtoisen paluun seurauksia sekä palaajalle itselleen, uudelleenintegraatio-ohjelmalle sekä yhteistyökumppaneiden toiminnalle, jotka puolestaan ovat parhaimpia arvioimaan paikallisia olosuhteita.¹⁹⁷ Eri toimijoiden väliset toimivaltasuhteet voidaan virallistaa yhteistyöpöytäkirjan (Memorandum of Understanding) avulla, jolloin kaikki osapuolet ovat selvillä omasta roolistaan ja vastuistaan.¹⁹⁸ Ideaalitapauksessa paluu ja uudelleenintegraatio tapahtuisivat juuri tällaisen sovitun yhteistyösopimuksen puitteissa, joka muodostuu kansallisista ja paikallisista viranomaistoimijoista sekä paikallisista kansalaisjärjestöistä, kansainvälisestä yhteisöstä, palaajista itsestään sekä lähtömaan kansalaisjärjestöistä ja viranomaistahoista. Ilman toimivaa seurantajärjestelmää ei voida koskaan tietää, onko henkilö palautettu kotimaahansa vastoin palauttamiskieltoa ja onko hänen uudelleenintegroitumisensa onnistunut vai ei. Tästä syystä kaikki paluut tulisi rekisteröidä ja arvioida yksilöllisesti, mitä seurauksia sillä on ollut sekä yksilön että paluuyhteisön kannalta.¹⁹⁹

Uudelleenintegraatio on tiukasti sidottu konfliktinjälkeiseen sosiaalisen verkoston uudelleenrakentamiseen yhdessä konfliktin perimmäisten syiden ymmärtämiseen ja päättäväisyyteen olla luomatta uusia erimielisyyksiä. Parhaiten vapaaehtoinen paluu ja uudelleenintegraatio ovat onnistuneet kohteissa, joihin on saatu luotua puoleensavetäviä elementtejä: paranneltu peruspalveluverkosto, elinkeinomahdollisuuksia sekä järjestystä, turvallisuutta ja oikeusvaltioperiaatteita. Lopullinen vastuu huolehtia paikallisesta turvallisuudesta on kansallisten ja paikallisten viranomaisten harteilla, joilta yleensä puuttuu joko halu tai välineet sen takaamiseen.²⁰⁰ Kansainvälinen yhteisö voi tarkkailla ja raportoida turvallisuustilanteesta, mutta vain hyvin harvoin sen on mahdollista puuttua itse tilanteeseen muutoin kuin tukemalla paikallisten toimijoiden toimintaa.²⁰¹ Vaikkei itse turvallisuustilanne muodostuisikaan enää esteeksi vapaaehtoiselle paluulle, luovat konfliktin aiheuttamat perusinfrastruktuurin sekä talouselämän

syystä rintamalta palaaviin lapsiin kohdennettu apu saattaa helpottaa yhteisöä hyväksymään heidän paluunsa. Ks. Robertson ja McCauley, 2004, p. 30.

¹⁹⁶ Bunch and Carrillo, 1991, p. 35.

¹⁹⁷ ECRE's *Position on Return*, 2003, pp. 20-21.

¹⁹⁸ The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking, 2007, pp. 86-87.

¹⁹⁹ ECRE's *Position on Return*, 2003, p. 7.

²⁰⁰ Konfliktinjälkeisessä tilanteessa turvallisuuskysymykseen liittyy oleellisesti aseellisten ryhmien demobilisaatio, aseistariisunta ja uudelleenintegrointi yhteiskuntaan. Rogge ja Lippman, 2004, p. 5.

²⁰¹ Ibid., p. 4.

tuhot pitkäaikaisia haasteita pysyväälle paluulle.²⁰² Ongelmia on ilmennyt myös uudelleenintegraatio-ohjelmien kestävydessä, eli kuinka hyvin yhteisöt pystyvät tulemaan toimeen omillaan sen jälkeen kun ulkopuolinen tuki alueelle on päättynyt.

Paluun kestävyiden haasteet liittyvät niihin samoihin ongelmiin, jotka alun perin ovat saaneet sekä turvapaikanhakijat että siirtolaiset liikkeelle. Molempien ryhmien edustajat ovat yleensä lähtöisin maista, joita leimaa krooninen köyhyys, väkivaltainen konflikti, poliittinen epävakaus ja sosioekonomiset ongelmat. Nämä tekijät yhdessä aiheuttavat sekä pakolaisuutta että siirtolaisuutta maihin, jotka ovat yhteiskunnallisesti vakaampia.²⁰³ Suurin osa YK:n pakolaisjärjestön mandaatin alle kuuluvista henkilöistä jää kotimaansa lähistölle, joten tässä mielessä kansainvälisen yhteisön tulisi lisätä humanitaarista apua ja kehitysyhteistyöhankkeita näissä kohteissa. Ainoastaan 1,8% suojelua tarvitsevista henkilöistä hakee turvapaikkaa Euroopasta.²⁰⁴ Kulttuurirelativistisesti voidaan kuvitella, että muualla taloudelliset ja sosiaaliset mittapuut ovat toiset, mutta taloudellisten, sosiaalisten ja kulttuuristen oikeuksien loukkaukset ovat ihmisloukkauksia mitä suurimmassa määrin, sillä ne vaikuttavat suuresti henkilön oikeuteen ylipäättään elää, puhumattakaan ihmisarvoisesta elämästä.²⁰⁵ Valtion velvollisuus on turvata vähintään minimi taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet, joista ei voi poiketa. Ellei valtio kykene turvaamaan esimerkiksi tarvittavia ruoka- ja vesivarantoja, on sen velvollisuus pyytää kansainvälistä humanitaarista apua kansalaistensa perustarpeiden tyydyttämiseksi.²⁰⁶

8. JOHTOPÄÄTÖKSET

Vapaaehtoinen paluu ei todellakaan ole lähtömaalle helppo tapa päästä eroon kansainvälisistä suojeluvollisuuksistaan, vaan paluuseen liittyvät suojeluvollisuudet yhdessä laajemman kansainvälispoliittisen kontekstin kanssa yhdistettynä konfliktinjälkeisiin jälleenrakennustoimenpiteisiin ja kehityspoliittisiin tavoitteisiin luovat valtiolle erittäinkin haastavan toimintaympäristön. On pohdittava ja selvitettävä tarkkaan, mitkä suojeluvollisuudet kuuluvat lähtömaalle, paluumaalle ja kansainväliselle yhteisölle, ja missä vaiheessa vastuu siirtyy näiden toimijoiden kesken. On myös tärkeää, että lähtömaan maahanmuutto- ja pakolaispolitiikka ovat linjassa valtion muiden ulko- ja kehityspoliittisten tavoitteiden kanssa, sillä ne ovat kiinteässä vuorovaikutuksessa toistensa kanssa ja pahimmassa tapauksessa voivat ilman kiinteää koordinaatiota vesittää täysin toistensa tavoitteet. Lisäksi Suomi toimii Euroopan unionin yhteisen ulko- ja turvallisuuspolitiikan asettamissa raameissa, joten eri politiikkalohkojen koordinointi suhteessa sen turvallisuus- ja puolustuspoliittisiin siviilikriisinhallinnan tavoitteisiin on ensisijaista.

Kaikista suurin vastuu jää kuitenkin paluumaalle, jonka pitäisi kyetä ratkaisemaan ne perustavalaatuiset syyt ja ongelmat, tarvittaessa yhteistyössä kansainvälisen yhteisön kanssa, jotka ensisijaisesti aiheuttavat pakolaisuutta. Ainoastaan tätä kautta pysyvä paluu turvallisiin olosuhteisiin tulee mahdolliseksi. Joka tapauksessa diasporasta palaavat toimivat yleensä voimavarana paluumaan jälleenrakennuksessa ja kehityksessä, eivätkä pelkästään taloudellisessa mielessä, vaan tuodessaan kaiken sen inhimillisen ja sosiaalisen pääoman, jonka he ovat kartuttaneet maailmalla.

²⁰² Ks. Venancio, Pavelic, Zunic, Vukmir, Diana, 2004, p. 22.

²⁰³ Strang, 2009, p. 63.

²⁰⁴ van Selm, 2004, p. 3.

²⁰⁵ Ibid., p. 12. Kansainvälisen yhteisön velvollisuutena on suojella ja toteuttaa ihmisoikeuksia kaikkialla. Lisäksi oikeus kehitykseen on jokaiselle kuuluva ihmisoikeus per se. Ks. esim. Vienna Declaration.

²⁰⁶ Frostell, 2006, p. 13.

Palaajien käytännön elämää helpottaisi suuresti jonkinlainen ”joustava” kansalaisuus, joka ei heikentäisi heidän oikeuttaan palata lähtömaahan, mikäli elämä kotimaassa ei ota sujuakseen.

LIITE 1.**TANSKAN MALLI**

- Danish Act on Repatriation (1.1.2000)
- perustuu vapaaehtoisuudelle
- koskee pakolaisia, turvapaikansaaneita ja maahanmuuttajia pienin eroin
- kunnat hoitavat paluuetuisuuksien maksatuksen, joihin v. 2009 sisältyi:
 - yhdensuuntainen lentolippu kotimaahan
 - henkilökohtaisten tavaroiden rahti max 2 m³ per henkilö
 - rahallinen muuttoavustus 3770 EUR per aikuinen ja 1200 EUR per lapsi
 - taloudellinen tuki ammattivälineistön ostamiseen ja rahtaamiseen max 1750 EUR per aikuinen
 - vuoden sairausvakuutus
 - vuoden lääkitys plus rokotukset max 740 EUR
 - 12 kk:n asumistuki perheenjäsenille, jotka eivät ole vielä poistuneet Tanskasta, mutta yksi perheenjäsen on jo muuttanut kotimaahansa muiden edellä
 - henkilöt, jotka ovat tulleet maahan perheen yhdistämisen kautta, ovat oikeutettuja tukiin ainoastaan, jos palaavat yhdessä sen henkilön kanssa, johon heidän oleskeluoikeutensa liittyy (ei kuitenkaan koske: avioeroa, kuolemantapausta ja jos henkilö on alaikäisenä yhdistetty vanhempiinsa)
- voidaan myöntää vain kerran
- kunta voi myöntää UDELLEENINTEGRAATIO TUKEA max 5 vuoden ajan seuraavasti:
 - edellyttää, ettei henkilö muuten pysty tulemaan toimeen
 - hänellä on vakituinen oleskelulupa Tanskaan
 - oleskelulupa Tanskaan on ollut voimassa vähintään 5 vuotta
 - henkilö on yli 60-vuotias, tai on yli 50-vuotias ilman tuloja tai henkilö on työkyvyttömyyseläkkeellä
 - 4 kategoriaa: I: 185 EUR per kk (esim. Somalia ja Vietnam)
II: 200 EUR per kk (esim. Iran ja Sri Lanka)
III: 330 EUR per kk (esim. Bosnia, Turkki ja Libanon)
IV: 600 EUR per kk (esim. Australia ja USA)
 - henkilö voi valita tuen 5 vuodeksi kuten mainittu yllä tai 80% siitä jaettuna loppuelämän ajaksi
- henkilö pyritään työllistämään paluumaan kehitys yhteistyö-, uudelleenintegraatio- tai jälleenrakennusohjelmassa, mikäli vain mahdollista. Ulkoministeriöllä on velvollisuus tiedottaa aloitettavista tanskalaisista projekteista
- ”Go-and-see” visits
- vuoden oikeus palata takaisin Tanskaan, voidaan pyynnöstä jatkaa toisella vuodella
 - koskee myös perheen yhdistämiseen perustuvaa oleskeluoikeutta, jos oikeutta käytetään yhdessä pakolaisstatuksella palaavan henkilön kanssa
 - MAAHANMUUTTAJAT eivät ole oikeutettuja palaamaan Tanskaan, jos ovat osallistuneet vapaaehtoiseen paluuohjelmaan
 - henkilöt, jotka käyttävät oikeuttaan palata Tanskaan, huolehtivat kustannuksista itse
 - jos paluu kotimaahan ei ole perustunut todelliseen pyrkimykseen tai oikeaan tietoon voi kunta pyytää henkilö maksamaan paluutuen takaisin
- valtio korvaa 75% paluukustannuksista ja 100% uudelleenintegraatiokustannuksista kunnalle

Lisätietoja voi pyytää Danish Refugee Councilista sähköpostiosoitteesta id@drc.dk

LÄHDELUETTELO

ARTIKKELIT, RAPORTIT JA TUTKIELMAT:

Allain, J., ”The *jus cogens* Nature of *non-refoulement*, pp. 533-558 in *International Journal of Refugee Law*, Oxford University Press, 13(4), 2001.

Aukot, E., ”Am I stateless because I am a nomad?”, p. 18 in *Forced Migration Review*, Refugee Studies Centre, Oxford Department of International Development, University of Oxford, issue 32, April 2009.

Bunch, C. ja Carillo, R., ”Gender Violence: A Development and Human Rights Issue”, pp. 1-47. *Centre for Women’s Global Leadership*, Douglass College, New Brunswick, New Jersey. 1991.

Cravero, K., ”Recovery and the rule of law: what have we learned?”, pp. 64-66 in *Forced Migration Review*, Refugee Studies Centre, Oxford Department of International Development, University of Oxford, issue 31, October 2008.

Edwards, A., ”Resettlement: a valuable tool in protecting refugee, internally displaced and trafficked women and girls”, pp. 31-34 in *Forced Migration Review*, Refugee Studies Centre, Oxford Department of International Development, University of Oxford, issue 11, October 2001.

European Migration Network, ”Return Migration”, Synthesis Report for EMN Research Study III: Return, May 2007.

Frostell, K., ”Human rights of women”. The Finnish NGO Foundation for Human Rights. KIOS Thematical reports 2006.

Green, N. ja Pierce, T., ”Combating statelessness: a government perspective”, pp. 34-35 in *Forced Migration Review*, Refugee Studies Centre, Oxford Department of International Development, University of Oxford, issue 32, April 2009.

Goris, I., Harrington, J. ja Köhn, S., ”Statelessness: what it is and why it matters”, pp. 4-6 in *Forced Migration Review*, Refugee Studies Centre, Oxford Department of International Development, University of Oxford, issue 32, April 2009.

Haagensen, J., ”The role of the Istanbul-Protocol in the uphill battle for torture survivors being granted asylum in Europe and ensuring the perpetrators pay”, pp. 236-239 in *Torture*, Volume 17, Number 3, 2007.

Lundstöm Sarelin, A., ”The right to education from a developing country perspective”. The Finnish NGO Foundation for Human Rights. KIOS Thematical Reports 2006.

Luopajarvi, K., ”Gender-related Persecution as Basis for Refugee Status: Comparative Perspectives”. Institute for Human Rights. Åbo Academi University. December 2003.

Meier, F. ja Van Lidth de Jeude, T., ”Migration of Senegalese Minors. Treatment and Protection of Unaccompanied Foreign Minors in Spain, France and Italy”. IOM International Organization for Migration. July 2008.

PICUM – Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants. Report of the Second Workshop on “Fighting Discrimination Based Violence Against Undocumented Children”. Brussels. 4 April 2008.

PICUM. Report of PICUM’s International Conference on Undocumented Children in Europe: Invisible Victims of Immigration Restrictions. Brussels. 22-23 January 2009.

Popinchalk, P., “HIV-AIDS services for refugees in Egypt”, pp. 69-70 in *Forced Migration Review*, Refugee Studies Centre, Oxford Department of International Development, University of Oxford, issue 31, October 2008.

Rauchfuss, K., “Justice heals: The impact of impunity and the fight against it on the recovery of severe human rights violations’ survivors”, pp. 38-50 in *Torture*, volume 18, number 1, 2008.

Robertson, C. ja McCauley, U., “The return and reintegration of ‘child soldiers’ in Sudan: the challenges ahead”, pp. 30-32 in *Forced Migration Review*, Refugee Studies Centre, Oxford Department of International Development, University of Oxford, issue 21, September 2004.

Rogge, J. ja Lippman, B., “Making return and reintegration sustainable, transparent and participatory”, pp. 4-5 in *Forced Migration Review*, Refugee Studies Centre, Oxford Department of International Development, University of Oxford, issue 21, September 2004.

Santini, T., “North Caucasus: upholding IDPs’ right to ‘voluntary’ return”, pp. 53-54 in *Forced Migration Review*, Refugee Studies Centre, Oxford Department of International Development, University of Oxford, issue 21, September 2004.

Schanke, E., “Housing and reintegration of amputees and war-wounded in Sierra Leone”, pp. 60-61 in *Forced Migration Review*, Refugee Studies Centre, Oxford Department of International Development, University of Oxford, issue 21, September 2004.

Shiblak, A., “The lost tribes of Arabia”, pp. 37-38 in *Forced Migration Review*, Refugee Studies Centre, Oxford Department of International Development, University of Oxford, issue 32, April 2009.

Sweeting, P., Conway, G., and Hameed N., “Promoting sustainable return and integration of IDPs in Indonesia”, pp. 39-41 in *Forced Migration Review*, Refugee Studies Centre, Oxford Department of International Development, University of Oxford, issue 21, September 2004.

Southwick, K., “Ethiopia-Eritrea: statelessness and state succession”, pp. 15-17 in *Forced Migration Review*, Refugee Studies Centre, Oxford Department of International Development, University of Oxford, issue 32, April 2009.

Strang, A., “Towards an EU-wide regulation scheme”, pp. 63-64 in *Forced Migration Review*, Refugee Studies Centre, Oxford Department of International Development, University of Oxford, issue 32, April 2009.

van Selm, J., “The EU as a Global Player in the Refugee Protection Regime”, pp. 1-22 in *AMID Working Paper Series 35/2004*. Available at www.migrationpolicy.org.

Venancio, M., Pavelic, S., Zunic, S., Vukmir, G. ja Diana M., "From emergency to development: assessing UNDP's role in Bosnia and Herzegovina", pp. 19-22 in *Forced Migration Review*, Refugee Studies Centre, Oxford Department of International Development, University of Oxford, issue 21, September 2004.

Williams, Rhodi C., "Post-conflict property restitution in Croatia and Bosnia and Herzegovina: legal rationale and practical implementation", pp. 16-16 in *Forced Migration Review*, Refugee Studies Centre, Oxford Department of International Development, University of Oxford, issue 21, September 2004.

EUROOPAN IHMISOIKEUSTUOMIOISTUIMEN OIKEUSTAPAUKSET:

Bensaïd v. the United Kingdom judgement of 6 February 2001 (Appl. No. 44599/98).

D. v. the United Kingdom judgement of 2 May 1997 (Appl. No. 30240/90).

INTERNET-SIVUT:

European Council on Refugees and Exiles.
www.ecre.org. Konsultoitu 25.6.2009.

Helsingin Sanomat: Ulkomaat: Joka neljäs vironvenäläinen yhä vailla kansalaisuutta, 9.5.2009.
www.hs.fi. Konsultoitu 26.11.2009.

Human Rights Education Association. Sexual Orientation and Human Rights.
www.hrea.org. Konsultoitu 9.11.2009.

International Gay & Lesbian Human Rights Commission. Human Rights for Everyone, Everywhere.
<http://www.iglhrc.org/cgi-bin/iowa/home/index.html>. Konsultoitu 14.8.2009.

Maahanmuuttovirasto. Oleskelulupa ihmiskaupan uhrille. 3/2008.
<http://www.migri.fi/download.asp?id=Oleskelulupa+ihmiskaupan+uhrille;1210;%7B63883160-CABF-4775-97DE-6764326A89D6%7D>. Konsultoitu 20.10.2009.

NOLO. Legal Encyclopaedia.
www.nolo.com. Konsultoitu 19.10.2009.

UNAIDS-Joint United Nations Programme on HIV/AIDS.
<http://www.un.org/documents/ga/res/46/a46r119.htm>. Konsultoitu 12.8.2009.

UN Voluntary Fund for Victims of Torture.
<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Pages/TortureFundAssistance.aspx>. Konsultoitu 17.8.2009.

Womankind Worldwide.
<http://www.womankind.org.uk>. Konsultoitu 8.11.2009.

KANNANOTOT:

Committee on the Rights of the Child: General Comment no. 6 (2005) on Treatment of Unaccompanied and Separated Children Outside Their Country of Origin.

Euroopan unionin neuvosto. Vapauden, turvallisuuden ja oikeuden alue kansalaisia varten. Tukholman ohjelma 2010-2014. 11060/09. KOM(2009).

ExCom Conclusions – Refugee Women and International Protection-No.39 (XXXVI) (1985) ja No. 64 (XLI) (1990).

ECRE Information Note on the Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008 on common standards and procedures in Member States for returning illegally staying third-country nationals. CO7/2009/Ext/MDM. (2009).

IOM Return Policy and Programmes. A Contribution to Combating Irregular Migration. MC/INF/236. 5.11.1997.

Position on the Detention of Asylum Seekers by the European Council on Refugees and Exiles. April 1996.

Position on Return by the European Council on Refugees and Exiles. October 2003. PO1/10/2003/Ext/MP.

Position on Refugee Children by the European Council on Refugees and Exiles. November 1996.

Recommendation No. (99) 12 and explanatory memorandum. The Return of Rejected Asylum Seekers. Adopted by the Committee of Ministers on 18 May 1999 at the 670th meeting of the Ministers' Deputies. Council of Europe Publishing.

The Yogyakarta Principles. Principles on the Application of International Human Rights Law in Relation to Sexual Orientation and Gender Identity.
Saatavilla osoitteessa: http://www.yogyakartaprinciples.org/principles_en.pdf.

Turvapaikanhakijan omaehtoinen paluu. Työryhmän ehdotukset turvapaikanhakijan omaehtoisen paluun järjestämiseksi Suomessa. Sisäasiainministeriö 27/2003.
Saatavilla osoitteessa:
[http://www.intermin.fi/intermin/biblio.nsf/4C1161DF11319055C2256D90003EFFE8/\\$file/omaehto_inenpaluu.pdf](http://www.intermin.fi/intermin/biblio.nsf/4C1161DF11319055C2256D90003EFFE8/$file/omaehto_inenpaluu.pdf).

UNHCR. Children – Best Interest Determination Guidelines Information Sheet – June 2008.
Saatavilla osoitteessa: <http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/49103ece2.pdf>.

UNHCR Standing Committee. Return of Persons Not in Need of International Protection. Many 1997. Saatavilla osoitteessa: www.unhcr.org.

Vienna Declaration and Programme of Action. 1993.
Saatavilla osoitteessa: [http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(symbol\)/a.conf.157.23.en](http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(symbol)/a.conf.157.23.en).

World Association for Sexual Health. Universal Declaration of Sexual Rights.
Saataavilla osoitteessa: http://www.worldsexology.org/about_sexualrights.asp.

YK:n periaatteet mielenterveydellisistä ongelmista kärsivien kohtelusta. 1991.
Saataavilla osoitteessa: <http://www.un.org/documents/ga/res/46/a46r119.htm>.

KANSAINVÄLISET SOPIMUKSET:

Euroopan ihmisoikeussopimus (Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusoikeuksien suojaamiseksi). (1950).

Saataavilla osoitteessa: <http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1999/19990063>.

Euroopan ihmisoikeussopimuksen neljäs lisäpöytäkirja. Voimaantulo Suomen osalta 1990.
SopS 18-19/1990; HE 22/1990 vp.

Euroopan unionin direktiivi 2003/86/EY oikeudesta perheen yhdistämiseen. 22.9.2003.

Saataavilla osoitteessa:

<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003L0086:FI:NOT>

Euroopan unionin perusoikeuskirja. (2000).

Saataavilla osoitteessa: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_fi.pdf.

European Convention on Nationality. (1997). Council of Europe.

Saataavilla osoitteessa: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/166.htm>.

Geneven pakolaissopimus. (1951).

Saataavilla osoitteessa: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/o_c_ref.htm.

Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organised Crime. (2000).

Saataavilla osoitteessa: http://www.uncjin.org/Documents/Conventions/dcatoc/final_documents_2/convention_%20traff_eng.pdf.

Protocol to the African Charter on Human and People's Rights on the Rights of Women in Africa. (2003).

Saataavilla osoitteessa: http://www.achpr.org/english/_info/women_en.html.

Statute on the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees. (1950).

Saataavilla osoitteessa: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/o_unhcr.htm.

YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus. (1948).

Saataavilla osoitteessa: <http://www.un.org/en/documents/udhr/>.

YK:n kaikkinaisen naisiin kohdistuvan syrjinnän poistamista koskeva yleissopimus. (1979).

Saataavilla osoitteessa: <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>.

YK:n kaikkinaisen rotusyrjinnän poistamista koskeva yleissopimus. (1965).

Saataavilla osoitteessa: <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/9.htm>.

YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus. (1966).
Tunnetaan myös lyhenteellä KP-sopimus.
Saatavilla osoitteessa: <http://www.hrweb.org/legal/cpr.html>.

YK:n kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen
vastainen yleissopimus. (1984).
Saatavilla osoitteessa: <http://www.hrweb.org/legal/cat.html>.

YK:n taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus.
(1966). Tunnetaan myös lyhenteellä TSS-sopimus.
Saatavilla osoitteessa: <http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1976/19760006>.

YK:n vammaisten oikeuksien julistus. (1975)
Saatavilla osoitteessa: <http://www.un-documents.net/a30r3447.htm>.

YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista. (1989).
Saatavilla osoitteessa: <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/k2crc.htm>.

KIRJAT:

Aaltonen, M., Joronen, M., Villa S., (toim.), *Syrjintä Suomessa 2008*. Ihmisoikeusliitto, Art-Print Oy, Helsinki, 2009.

Ihmisoikeusliitto, *Ihmisoikeudet – sata kansainvälistä asiakirjaa*. Ihmisoikeusliiton julkaisusarja n:o 1. Toinen painos. Painatuskeskus, Helsinki. 1995.

Ihmisoikeusliitto/Edita, *Ihmisoikeudet 2000-luvulla. Sopimuksia ja asiakirjoja*. Edita Publishing Oy, Helsinki, 2002.

International Committee of the Red Cross, *HIV/AIDS Field Guide. A Planning and Practice Guide to Integrating HIV/AIDS into the ICRC's Health Work*. ICRC, Geneva, November 2008.

International Women's Tribune Centre, *Confronting Sexual Violence in Conflict Situations*. International Women's Tribune Centre, New York, 2009.

IPPF, *Charter on Sexual and Reproductive Rights*. International Planned Parenthood Federation. London, 2003.

Reichert, E., *Understanding Human Rights. An Exercise Book*. Carbondale, Illinois, SAGE Publications, Inc, 2006.

IOM International Organization for Migration, *The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking*. IOM International Organization for Migration, Geneva, 2007.

IOM International Organization for Migration, *Return Counselling Handbook – "Coping with Return"*. The IOM in The Netherlands, The Hague, 2006.

UNHCR, *Handbook on Voluntary Repatriation: International Protection*. Geneva, 1996

